

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «Інтелектуальний капітал України в контексті російсько-української
війни»

Виконала:

студентка 6 курсу

ПТКм12414д

Гулько Олена Олександрівна

Науковий керівник:

Доцент кафедри політології та соціології,

кандидат соціологічних наук

Костюк Тетяна Олександрівна

Київ-2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ДЕРЖАВИ	6-30
1.1. Сутнісні характеристики та структура інтелектуального капіталу держави...	6
1.2. Чинники формування інтелектуального капіталу держави.....	17
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ СКЛАДОВИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ	30-54
2.1. Значення та тенденції розвитку ключових складових інтелектуального капіталу України.....	30
2.2. Засади розвитку людського капіталу в Україні.....	54
Висновки до розділу 2.....	66
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	68
3.1. Напрями та інструменти державної політики розвитку ключових складових інтелектуального капіталу України в умовах російсько-української війни.....	68
3.2. Механізми державної політики повернення в Україну та реінтеграції людського капіталу.....	78
Висновки до розділу 3.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В політологічному контексті інтелектуальний капітал держави виступає не лише в ролі критично-важливого ресурсу, але і в якості стратегічного чинника формування політичної культури, демократичних інституцій та побудови ефективної системи державного управління. У військовому політичному контексті, в якому наразі розгортаються всі процеси в Україні, інтелектуальний капітал визначається як один з ключових елементів національної безпеки, потужний ідентифікатор української нації всередині держави та за її межами, дієвий актор громадянського суспільства, що одночасно контролює владу та викриває зловживання, і допомагає їй через інноваційні винаходи та розробки та підтримку армії.

Роль прогресивної інтелектуальної еліти стала помітною вже після здобуття незалежності у 1991 році, коли Україна зіткнулася з потребою подолання глибокої системної кризи, спричиненої слабкими політичними інституціями, низьким рівнем політичної свідомості та культури, корупцією та відсутністю ефективної кадрової політики. Саме науковці, освітяни, громадські активісти, журналісти, експерти і спеціалісти у різних галузях стали рушієм демократичних змін. Помаранчева революція 2004 року та Революція Гідності 2013-2014 років стали прикладами мобілізації громадянського суспільства, де знання, критичне мислення та політична свідомість відіграли вирішальну роль.

У сучасному світі політична стабільність та конкурентоспроможність держави значною мірою залежать від здатності акумулювати, прирощувати та ефективно використовувати інтелектуальний капітал. До російсько-української війни в Україні, як і в більшості сучасних демократичних держав, це забезпечувалось шляхом розвитку аналітичних і дослідницьких центрів, реформування освіти, заохоченням до політичної активності молоді, поширення цифрових технологій. Проте в умовах повномасштабної війни Україна стикається зі значними викликами у сфері збереження свого інтелектуального капіталу, де найсерйознішим викликом є міграція інтелектуальної еліти та прогресивних,

талановитих і досвідчених спеціалістів у різних галузях, що суттєво звужує перспективи розвитку науково-технічного прогресу в державі та сучасного та подальшого розвитку нашої держави. Недофінансування науки, слабка підтримка інновацій, політична невизначеність внаслідок війни створюють бар'єри для розвитку та мобілізацію інтелектуального потенціалу України. Перед державою стоїть завдання розробити стратегії повернення, збереження та розвитку інтелектуального капіталу, зокрема через інвестиції в освіту, науку, культуру та створення сприятливого середовища для самореалізації громадян у повоєнній Україні.

З огляду на те, що інтелектуальний капітал України наразі знаходиться під безпрецедентною загрозою, а для держави – це фундамент політичного розвитку, демократизації та європейської інтеграції, виразник національної ідентичності та потужний драйвер усіх повоєнних гуманітарних процесів, актуальність роботи більш, ніж очевидна.

Метою роботи є вивчення стану інтелектуального капіталу України та встановлення спричинених війною проблем його розвитку. Відповідно до заявленої мети, у роботі було поставлено наступні **завдання** дослідження, зокрема:

1. з'ясувати сутнісні характеристики та структуру інтелектуального капіталу держави;
2. вивчити чинники формування та розвитку інтелектуального капіталу України;
3. встановити основні проблеми розвитку, збереження та повернення в Україну інтелектуального капіталу в контексті російсько-української війни
4. дослідити здобутки інтелектуального капіталу в контексті російсько-української війни;
5. визначити напрями та інструменти державної політики розвитку та збереження інтелектуального капіталу в контексті російсько-української війни.

Об'єктом дослідження є інтелектуальний капітал України.

Предметом дослідження є стратегії збереження та розвитку інтелектуального капіталу України в умовах російсько-української війни.

Теоретичне значення дослідження полягає у можливості його подальшого використання як теоретичної основи для комплексних наукових досліджень у сфері розвитку інтелектуального капіталу держави, постконфліктних суспільств та суспільного діалогу у повоєнний період.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в процесі розробки державних стратегій розвитку людського та матеріального інтелектуального капіталу в Україні, при викладанні навчальних курсів, рекомендацій органам державної влади, міжнародним організаціям, задіяним у відбудові повоєнної України тощо.

Апробація результатів дослідження :

Структура роботи: дослідження складається із Вступу, трьох розділів, які в свою чергу діляться на підрозділи, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг – 88 сторінок.

Ключові слова: «інтелектуальний капітал», «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальні ресурси», «людські ресурси», «людський капітал», «російсько-українська війна».

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ДЕРЖАВИ

утнісні характеристики та структура інтелектуального капіталу держави

У сучасному світі інтелектуальний капітал стає ключовим чинником сталого розвитку держави, її конкурентоспроможності та національної безпеки. Його формування та ефективне використання є стратегічним завданням для будь-якої країни, що прагне забезпечити високі темпи економічного зростання, соціальну стабільність, обороноздатність і повноцінну інтеграцію до системи світового господарства і міжнародних відносин.

Здійснюючи ретроспективний аналіз підходів до висвітлення ролі інтелектуального капіталу як найбільш важливого ресурсу нації, ще видатний український вчений і колишній Президент НАН України Б. Є. Патон, виступаючи на Інтелектуальному форумі України у 2003 році, наголошував, що інтелектуальний капітал є найважливішим і єдиним ресурсом нації, здатним забезпечити її майбутнє. Він при цьому підкреслив, що формування громадянського суспільства в нашій державі, розбудова економічного потенціалу України, її духовне зростання передусім залежать від об'єднання зусиль саме інтелектуальної еліти [1, с. 6].

Б. Є. Патон також зауважив, що інтелектуальний капітал нації не є простою сумою здобутків яскравих особистостей – державних і політичних і діячів, учених, промисловців, освітян, митців. Інтелектуальний капітал нації – це багаторівневий і складний феномен, який потребує постійної підтримки не лише з боку держави, але і суспільства в цілому. При цьому, на його думку, важливо також забезпечити дієве піклування про стан освіти і науки, соціально-культурної сфери [1, с. 6].

Доволі ґрунтовно до дослідження теоретичних аспектів людського капіталу підійшли українські вчені С. Й. Вовканич та Л. К. Семів [2, с. 16], які на основі опрацювання публікацій провідних зарубіжних та українських авторів прийшли до

висновку, що дефініція категорії «інтелектуальний капітал» поєднує в собі одночасно три види капіталу (рис. 1.1).

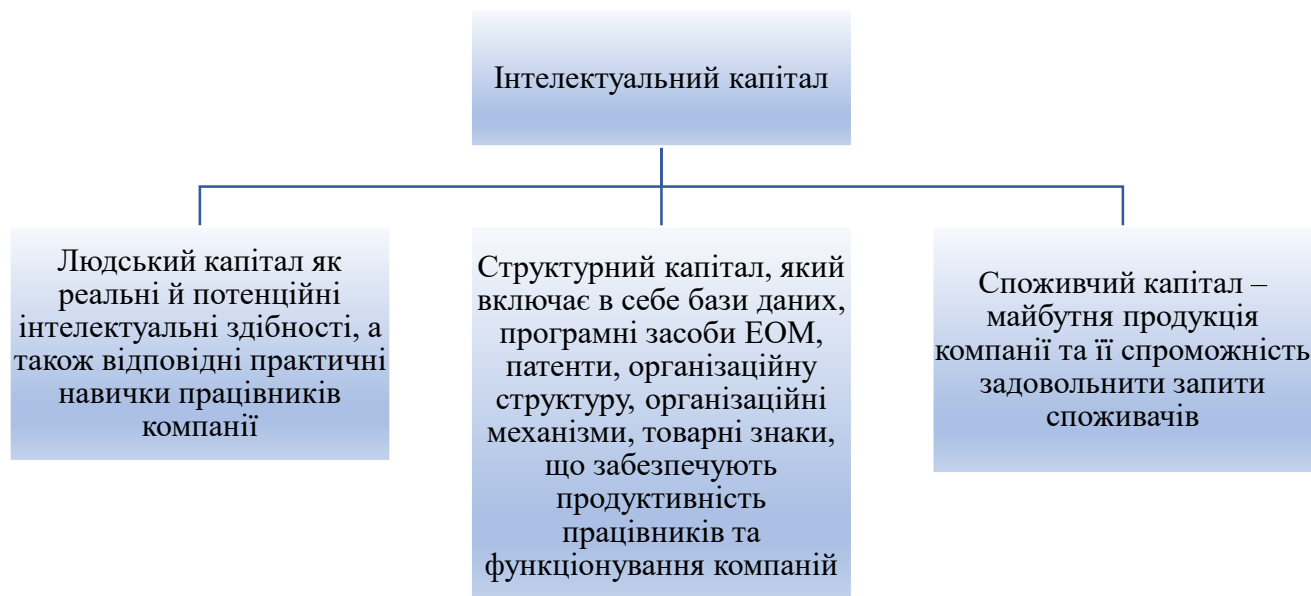

Рис. 1.1. Інтелектуальний капітал як поєднання людського, структурного і споживчого капіталу [2, с. 16].

Як свідчать дані, наведені на рис. 1.1, С. Й. Вовканич та Л. К. Семів, висвітлюючи сутність категорії «інтелектуальний капітал», розглядають її на мікро-рівні, тобто на рівні підприємства. При цьому автори наголошують, що, крім складових, наведених на рис. 1.1, можна додати також такі складові, як процесний, організаційний, культурний та інноваційний капітали [2, с. 16].

Проте коли С. Й. Вовканич та Л. К. Семів дають визначення сутності інтелектуального капіталу, то вони вже розглядають цю категорію одночасно як на мікро-рівні, так і на макро-рівні. При цьому С. Й. Вовканич та Л. К. Семів визначають інтелектуальний капітал як суму знань всіх працівників підприємства, які забезпечують його конкурентоспроможність, і підкреслюють, що «базовими в цьому визначенні є всі знання, зібрані відповідно до певного алгоритму «під дахом» тієї чи іншої організації (колективу) і нації» [2, с. 18]. Тобто інтелектуальний капітал розглядається ними як сукупність різних характеристик процесу використання інноваційних, інтелектуально-креативних та інших можливостей і здібностей всіх

особистостей, які входять до складу того чи іншого колективу чи народу в цілому [2, с. 18].

Окремої уваги, на нашу думку, слід приділити публікаціям Я. О. Топільницької, яка на основі опрацювання наукових поглядів зарубіжних та українських авторів змогла виділити три основні підходи до визначення сутності категорії «інтелектуальний капітал» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Підходи до визначення сутності категорії «інтелектуальний капітал», які виділяє Я. О. Топільницька [3, с. 355]:

Підхід	Визначення сутності категорії «інтелектуальний капітал»
За цінністю	Навички, знання, досвід, невід’ємні від їх носія – людини
	Знання та інформація, що відіграють роль «колективного мозку», який акумулює інтелектуальну власність, знання працівників, організаційну структуру, нагромаджений досвід, імідж підприємства, інформаційні мережі
	Вартість усіх наявних інтелектуальних активів
	Сукупність нематеріальних і матеріальних активів, які використовуються в процесі інтелектуальної праці
За процесом	Знання, яке можна конвертувати у вартість, перетворити на прибуток та оцінити
	Процес перетворення нематеріальних активів і знань у ресурси, які дають конкурентні переваги особі, фірмі, державі
За результатом	Інтелектуальний матеріал, який формалізований, зафіксований і використовується для виробництва більш цінного майна
	Нематеріальні активи, які слугують підґрунтям для існування конкурентних переваг
	Сукупність актуальних активів фірми, заснованих на інтелектуальних здібностях співробітників, що реалізуються у процесі інноваційної діяльності та забезпечують досягнення цілей господарства як феномена культури
	Особистий ресурс, інтелектуальний матеріал, що формалізується, обробляється й використовується для збільшення вартості активів компанії

Аналізуючи підходи, наведені у табл. 1.1, ми можемо простежити, що доволі часто інтелектуальний капітал ототожнюється зі знаннями та нематеріальними

активами, і розглядається переважно в розрізі діяльності компанії чи підприємства. Разом з тим, слід зазначити, що у наукових працях українських авторів і вітчизняних наукових періодичних виданнях проблематика висвітлення сутності та структури інтелектуального капіталу на рівні не лише підприємства, але і держави в цілому (тобто на макро-рівні) розкривалася не так активно – доволі часто увага у таких працях приділялася використанню інтелектуального капіталу на мікро-рівні, тобто на рівні окремих підприємств. В той же час, теоретичні аспекти дослідження інтелектуального капіталу на рівні держави значно рідше знаходили відображення у наукових публікаціях і працях.

З нашої точки зору, розгляд дефініцій сутності інтелектуального капіталу на макро-рівні, які пропонують вітчизняні автори, доцільно умовно розділити на три періоди: до Революції Гідності (тобто до 2014 року), за період 2014-2022 рр. (до повномасштабного збройного вторгнення російських окупаційних військ в Україну), а також після 2022 року.

Розглянемо визначення сутності інтелектуального капіталу на макро-рівні, які пропонували українські автори у наукових публікаціях до 2014 року (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Дефініції інтелектуального капіталу на макро-рівні, які пропонували українські автори у наукових публікаціях до 2014 року

Автор	Визначення сутності категорії «інтелектуальний капітал»
Я. О. Топільницька 4, с. 25]	«Інтелектуальний капітал – це сукупність різних інтелектуальних цінностей, що в процесі свого обігу та кругообігу приносять додаткову вартість та забезпечують конкурентні переваги особі, підприємству чи державі»
Н. Г. Білоцерківська, Н. О. Борисенко [5, с. 48]	«Інтелектуальний капітал – це найбільш узагальнене визначення тих реальних можливостей розвитку і конструювання нового соціального простору, які надані суспільству освітою»
Г. В. Саєнко, Л. І. Мікуленко, О. О. Аврамова [6, с. 25]	«Інтелектуальний капітал – це нагромаджена у процесі інтелектуальної діяльності сукупності знань, а за цим і взаємовідносин, досвіду, здібностей, навичок, творчості, що мають економічну цінність і використовуються у

	процесі виробництва, обміну і споживання продукту з метою отримання доходу чи прибутку»
О. М. Вишневська, А. О. Акімова [7, с. 11]	Інтелектуальний капітал є основою продуктивних сил сучасного суспільства, який має складну структуру і багатовекторність прояву, що визначає механізм його функціонування»
В. Ю. Школа [8, с. 73]	«Інтелектуальний капітал – це комплекс взаємопов’язаних нематеріальних ресурсів та можливостей учасників виробничого процесу використовувати набуті знання та вміння для створення інноваційних продуктів, сприяючи розвитку національної економіки»
О. А. Шевчук [9, с. 19]	«Інтелектуальний капітал – це одна з основних складових людського капіталу, ще є цілеспрямованим процесом конвертації знань у вартість за рахунок набутого досвіду та інформації, творчих здібностей людини і прав інтелектуальної власності, або інвестована суспільна праця, що створює нову вартість та сприяє розвитку інтелектуальної еліти суспільства»
Ю. О. Гаркуша [10, с. 504]	«Інтелектуальний капітал – це здатність створювати нову вартість за допомогою людського та машинного інтелектів, або ж залученим інтелектуальним продуктом і отримувати прибуток в умовах конкуренції»
Ю. В. Дяченко [11, с. 298]	«Інтелектуальний капітал у сучасному розумінні - це насамперед люди й знання, якими вони володіють, а також їхні навички, зв'язки все те, що допомагає ефективно їх використати. Інтелектуальний капітал - це сума знань, досвід, професійна підготовка всіх працівників підприємства, установи й держави в цілому, включаючи інтелектуальну власність, інформацію у вигляді бази даних, напрацьовані людські зв'язки»

Аналізуючи дані, наведені у табл. 1.2, ми можемо зробити висновок, що різні українські автори у своїх публікаціях до 2014 року пропонували доволі різні тлумачення сутності інтелектуального капіталу, і їх дефініції були сформульовані так, що їх можна було застосувати і до мікро-рівня, і до макро-рівня. При цьому значна частина авторів, наведених у табл. 1.2, розглядала інтелектуальний капітал як сукупність знань, навичок і різних інтелектуальних цінностей, які мають економічну цінність і можуть бути конвертовані у дохід чи прибуток. При цьому О. М. Вишневська і А. О. Акімова доволі слушно зауважують, що «здатність держави

формувати і ефективно використовувати інтелектуальний капітал визначає можливості її подальшого економічного розвитку на основі переходу до більш високого технологічного укладу, а також до постіндустріального суспільства» [7, с.

З нашої точки зору, слід також погодитись з В. Ю. Школою, яка наголошує, що інтелектуальний капітал є основним чинником, який визначає конкурентоспроможність економічних систем, і водночас виступає одним з ключових ресурсів їх розвитку. В. Ю. Школа при цьому підкреслює, що оцінку інтелектуального капіталу слід проводити окремо на трьох різних рівнях: державному (макро-рівень), регіональному (мезо-рівень) та на рівні окремого підприємства (мікро-рівень) [8, с. 73].

Подібну ідею озвучує також К. В. Ковтуненко, підкреслюючи, що інтелектуальний капітал не лише є основним чинником, який визначає конкурентоспроможність економічних систем, але і визначає економічну силу нації. На нашу думку, слід також погодитись з позицією К. В. Ковтуненко щодо того, що інтелектуальний капітал на макроекономічному рівні є ключовим чинником, що визначає місце країни у системі світовій економіці та системі міжнародних економічних відносин [12, с. 62-63].

Для порівняння, розглянемо визначення сутності інтелектуального капіталу на макро-рівні, які пропонували українські автори у наукових публікаціях у період з 2014 по 2022 рік (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Дефініції інтелектуального капіталу на макро-рівні, які пропонували українські автори у наукових публікаціях у період з 2014 по 2021 рік (включно)

Автор	Визначення сутності категорії «інтелектуальний капітал»
Л. І. Курило [13, с. 158]	Інтелектуальний капітал являє собою капітал, що формується інформаційними та інтелектуальними ресурсами, а також сукупністю природного та економічного потенціалу регіонів і територій, які створюють нову вартість в процесі свого руху. Інтелектуальний капітал також можна розглядати як «динамічний процес накопичення знань, які

	використовуються в господарській діяльності, і, водночас, надбання людини й суспільства»
В. Л. Осецький [14, с. 67]	«Інтелектуальний капітал – це багатоаспектне поняття, яке об'єднує об'єкти інтелектуальної власності, знання, вміння і навички працівників, різноманітні системи, мережі, процедури, котрі з включенням до господарського обігу приносять дохід»
О. А. Грішнова [15, с. 35]	«Інтелектуальний капітал ми визначаємо як інтелектуальні здатності людей у сукупності зі створеними ними матеріальними й нематеріальними засобами, які використовуються в процесі інтелектуальної діяльності людиною індивідуально або в рамках певного колективу і підвищують ефективність праці й доходи»
Р. В. Палагусинець [16, с. 122]	«Інтелектуальний капітал – це сукупність знань, досвіду, інтуїтивних здібностей і професійної підготовки працівників різних сфер діяльності»
А. О. Самойленко [17, с. 93]	«Інтелектуальний капітал є певною соціальною взаємодією, виступаючи об'єктом самостійного аналізу, який характеризує національний (суспільний) людський капітал»
І. В. Журавльова [18, с. 185]	«Інтелектуальний капітал є багатовимірною поліструктурною системою зі складною неоднорідною структурою, яка включає в себе такі основні елементи, як структурний, людський і споживчий капітал»
Н. В. Глєбова [19, с. 52]	«Інтелектуальний капітал характеризує людський ресурс як соціальну складову і як індивідуальні можливості; він показує знання, здібності і активність використання; має ознаки власності, включається в економічний процес в першу чергу – в економіку знань; має тісні зв'язки з другими капіталами і ресурсами (структурним, інноваційним, процесним)»

Аналізуючи підходи авторів, наведені у табл. 1.3, ми можемо простежити наявність певних відмінностей у поглядах на сутність інтелектуального капіталу на макро-рівні, порівняно з авторами, зазначеними у табл. 1.2. Так, якщо автори, про яких мова йшла у табл. 1.2, розглядали інтелектуальний капітал як певний нематеріальний актив, який здатен генерувати дохід чи прибуток (як на рівні підприємства, так і на рівні держави), то дослідники періоду 2014-2021 рр. вже часто підкреслюють соціальну чи суспільну складову інтелектуального капіталу. Проте деякі з визначень, наведених у табл. 1.3, є доволі схожими на ті, які було розглянуто у табл. 1.2, а деякі з них вбачаються нам доволі розмитими.

Далі розглянемо визначення сутності інтелектуального капіталу на макро-рівні, які пропонували найбільш сучасні українські автори у наукових публікаціях у період з 2022 по 2025 рік (табл. 1.4).

Таблиця 1.4.

Дефініції інтелектуального капіталу на макро-рівні, які пропонували українські автори у наукових публікаціях у період з 2022 по 2025 рік (включно)

Автор	Визначення сутності категорії «інтелектуальний капітал»
Л. О. Хомутенко [20, с. 73]	«Термін «інтелектуальний капітал» означає знання та навички, здатність монетизувати їх і оцінювати. Таке загальне визначення охоплює будь-які види технологічних, управлінських і маркетингових інновацій, які можуть перетворюватись на прибуток»
Л. Г. Олейнікова, О. О.Веремєєнко, С. В. Нагаєць, В. О. Щерба [21, с. 191]	«Інтелектуальний капітал – це всі набуті знання, накопичена інформація та виробничий досвід конкретних груп людей»
Н. М. Жовнір, В. М. Галай	«Сутність інтелектуального капіталу полягає у ефективному використанні трудових ресурсів, потенційних можливостей використання природних властивостей людини і набутих в процесі життя професійних та інтелектуальних здібностей, що здатні забезпечити виробництво споживчих вартостей у трудовій діяльності в даний час і в перспективі»
О. В. Шимченко [23, с. 76]	«Інтелектуальний капітал це сукупність духовного досвіду та уявлень, що виявляються у досягненнях самореалізації особистостей»
Ю. П. Тадеєв [24, с. 136]	«Інтелектуальний людський капітал включає добре освічену частину населення країни, що має вищу та післядипломну освіту та вчені ступені і звання, складається з найманих працівників, державних службовців, науково-технічних працівників та підприємців, в т. ч. в основному середнього і старшого управлінського персоналу»

Аналізуючи дефініції, наведені у табл. 1.4, ми можемо простежити значну різницю у поглядах на сутність інтелектуального капіталу, у порівнянні з авторами попередніх періодів досліджень цієї проблематики. При цьому доволі слушним нам вбачається визначення, яке пропонують Н. М. Жовнір і В. М. Галай, оскільки вони

розглядають інтелектуальний капітал як ефективне використання трудових ресурсів, потенціалу природних здібностей людини і набутих нею в процесі життя інтелектуальних та професійних навичок, які здатні забезпечити у процесі трудової діяльності виробництво споживчої вартості (як у даний момент часу, так і в майбутньому) [22]. Щоправда, це визначення більше стосується мікрорівня, оскільки в ньому наголошується на спроможності окремої людини забезпечити участь у виробництві тих чи інших суспільних благ, проте таке визначення можна також розглядати і крізь призму макрорівня (коли все населення чи його частина долучена до виробництва валового національного продукту).

Разом з тим, найбільш влучним нам вбачається дефініція, яку пропонує Ю. П. Тадеєв, оскільки він розглядає інтелектуальний людський капітал на макрорівні, і відносить сюди всю частину населення держави, що має якісну освіту, а також вчені звання і ступені (тобто автор підкреслює важливу роль освіти і науки у формуванні інтелектуального капіталу). При цьому автор цілком справедливо відносить до носіїв інтелектуального капіталу не лише найманих працівників підприємницького середовища, але і самих підприємців, а також науково-технічних працівників і державних службовців [24, с. 136].

Відомий український вчений В. Д. Базилевич наголошує, що одночасно з появою різних підходів до визначення сутності категорії «інтелектуальний капітал», у ході еволюції теорії інтелектуального капіталу також виникали різні концепції щодо його структурування. Аналіз результатів наукових досліджень у цій сфері дає змогу зробити висновок, що більшість авторів фокусують увагу навколо осі «людський капітал – структурний капітал – споживчий капітал», яка була вперше проаналізована ще Т. Стюартом. При цьому В. Д. Базилевич дає власне визначення кожному зі структурних елементів інтелектуального капіталу, яке ми вважаємо доцільним порівняти з більш ранніми публікаціями Г. О. Козинець на цю ж тематику (табл. 1.5).

Таблиця 1.5.

Визначення сутності структурних елементів інтелектуального капіталу

Структурний елемент інтелектуального капіталу	Визначення, яке пропонує Г. О. Козинець (2013 рік)	Визначення, яке пропонує В. Д. Базилевич (2019 рік)
Структурний (організаційний) капітал	«Організаційний капітал – це частина інтелектуального капіталу, яка належить виключно підприємству та визначає його матеріальні, інтелектуальні та інноваційні засоби, які використовуються з метою створення, відбору та поширення знань, забезпечення високої продуктивності праці робітників та ефективного функціонування компанії, що представлені програмними засобами ЕОМ, програмним забезпеченням, базами даних, організаційною структурою тощо. На відміну від людського капіталу, організаційний капітал у цілому або його окремі частини може бути скопійований, відтворений, відчужений на користь іншого суб'єкта господарювання»	«Сукупність знань, які укорінилися в повсякденній діяльності організації та допомагають у створенні нових знань або використовуються у її вироблених товарах/наданих послугах»
Людський капітал	Людський капітал це «сукупність знань, особистих якостей та здібностей працівників компанії, які стають капіталом тільки в процесі інтелектуалізації праці, розвитку інноваційного потенціалу та культури, а також здатні розвиватися, нагромаджуватися, відтворюватися та є невід'ємними від свого носія - людини»	«Сукупність накопичених людиною знань, практичних навичок та здібностей, моральних якостей, які здатні приносити дохід»
Споживчий (клієнтський) капітал	«Споживчий капітал - це система капітальних, надійних, довгострокових довірчих і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми клієнтами, партнерами, представлені іміджем підприємства на ринку, торговою	«Сукупність зв'язків організації із зовнішніми контрагентами, у результаті яких у останніх формується певне уявлення про

	маркою, брендом, інформацією про клієнтів та конкурентів, технологіями збереження та залучення клієнтів, технологіями розвитку іміджу установи та її брендів тощо»	організацію та ставлення до неї»
--	--	----------------------------------

Аналізуючи підходи, наведені у табл. 1.5, ми можемо зробити висновок, що В. Д. Базилевич пропонує значно більш спрощені визначення сутності структурного, людського і споживчого капіталу, аніж Г. О. Козинець. Ми також можемо простежити, що обидва ці автори розглядають структурні елементи інтелектуального капіталу на мікро-рівні, тобто на рівні окремого підприємства.

Разом з тим, більш сучасні публікації таких авторів, як Л. Г. Олейнікова, О. О. Веремєєнко, С. В. Нагаєць та В. О. Щерба [21, с. 191], містять більш широкий перелік структурних елементів інтелектуального капіталу (рис. 1.2).

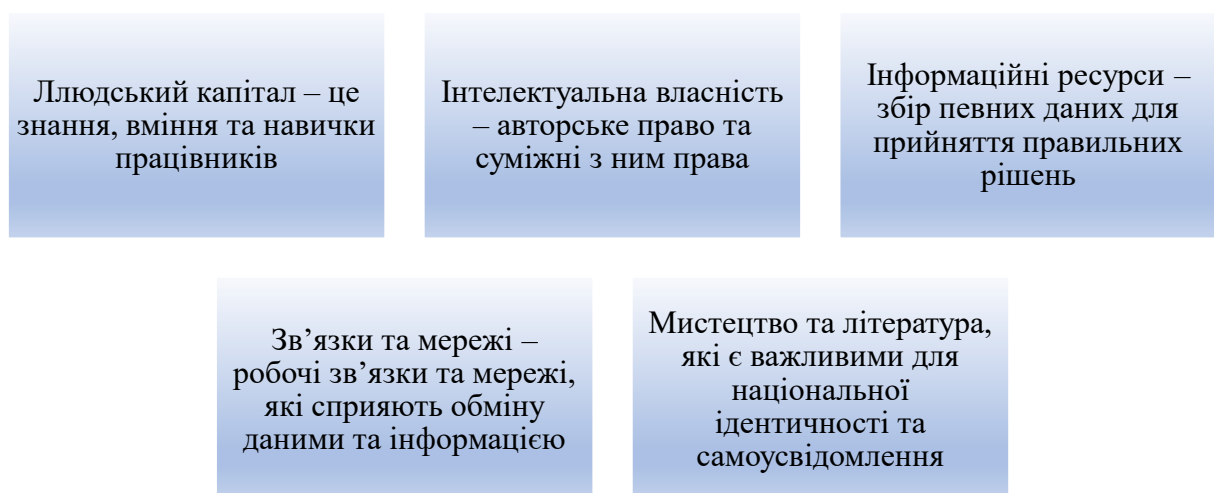

Рис. 1.2. Перелік структурних елементів інтелектуального капіталу

Враховуючи сучасні умови цифрової трансформації суспільства та підприємницького середовища зокрема, А. Ю. Рамський та Є. М. Лойко [27, с. 343] запропонували доповнити склад структурних складових інтелектуального капіталу (табл. 1.6).

Таблиця 1.6.

Склад складових структури інтелектуального капіталу в умовах цифрової трансформації

Структурна складова	Елементи
Організаційний капітал	Імідж, корпоративна культура, репутація компанії
Людський капітал	Вміння, знання, досвід роботи і навички, фізичний та психічний стан, здібності сприймати нові знання та формувати нові вміння і навички, креативне мислення, стресостійкість, професійні та етичні цінності
Капітал цифрової трансформації	Бази даних, технологічне і технічне оснащення цифровізації бізнес-процесів, швидкий доступ та захищеність інформації, розробка нових цифрових продуктів
Капітал інновацій	Захищені комерційні права, інтелектуальна власність, раціоналізаторські пропозиції, інтелектуальні продукти на стадії розробки та захисту прав інтелектуальної власності, ноу-хау

Як свідчать дані, наведені у табл. 1.6, А. Ю. Рамський та Є. М. Лойко запропонували відносити до складу структури інтелектуального капіталу такий важливий елемент, як капітал цифрової трансформації, що, з нашої точки зору, є цілком справедливо в сучасних реаліях. У сучасному світі цифрова трансформація стала ключовим чинником розвитку держави, особливо в контексті формування та управління її інтелектуальним капіталом. Інтелектуальний капітал охоплює знання, навички, досвід, інновації та творчий потенціал громадян, а також ефективність інституцій, які забезпечують їх розвиток. Цифрові технології радикально змінюють способи накопичення, передачі та використання цього капіталу.

Окремо слід приділити уваги доволі цікавій тезі, яку підкреслює В. Д. Базилевич, що «не залежно від того, чи інтелектуальний капітал розглядають на мікрорівні, тобто на рівні окремої компанії, чи на макрорівні – в межах цілої країни, сама структура інтелектуального капіталу при цьому залишається незмінною» [25, с. 27]. Хоча і виникають деякі відмінності у компонентах його основних структурних елементів (табл. 1.7).

Таблиця 1.7.

Порівняльний аналіз компонентів інтелектуального капіталу на мікрорівні (на рівні підприємства) і на макрорівні (на рівні країни)

Структурний елемент	Компоненти (мікрорівень)	Компоненти (макрорівень)
Структурний капітал	▪ об'єкти інтелектуальної власності (авторське право, промислова власність, нетрадиційні об'єкти); ▪ корпоративна культура; ▪ організаційна структура та бази даних	▪ об'єкти інтелектуальної власності (авторське право, промислова власність, нетрадиційні об'єкти); ▪ культура, звичаї, традиції країни; ▪ державний устрій та національні бази даних
Людський капітал	▪ працівники компанії з їхніми розумовими, фізичними, моральними якостями	▪ населення країни з його розумовими, фізичними, моральними якостями
Клієнтський капітал	▪ ділова репутація, корпоративна соціальна відповідальність; ▪ клієнтська база даних та відносини з клієнтами/споживачами послуг компанії; ▪ товарна марка (бренд)	▪ імідж країни; ▪ відносини країни з нерезидентами, міжнародними організаціями, іншими країнами; ▪ товарна марка (бренд)

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ СКЛАДОВИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

Значення та тенденції розвитку ключових складових людського інтелектуального капіталу України

Інтелектуальний капітал є основою сучасної економіки знань та визначальним чинником конкурентоспроможності держави. Для України, яка переживає складні соціально-економічні трансформації та виклики війни, розвиток ключових складових інтелектуального капіталу має стратегічне значення. Вітчизняні автори С. Г. Турчіна та В. Г. Азаров у своїх публікаціях зауважують, що, за попередніми оцінками, фактичні економічні втрати фізичного капіталу України від повномасштабного збройного вторгнення вже складають більш ніж 345 млрд. дол. США і, скоріш за все, зростатимуть далі. Проте ці оцінки не враховують втрати внаслідок міграції та загибелі населення нашої держави, втрати недоотриманого ВВП, а також втрати від екологічного забруднення, які сумарно перевищують обсяг втрат фізичного капіталу [42].

В цьому ключі автори цілком слушно зауважують, що повоєнна відбудова української економіки у значній мірі буде залежати від інтелектуальної складової, тому розвиток і збереження інтелектуального капіталу, а також впровадження нових технологій, знань і вмінь набувають неабиякого значення для нашої держави. Тому, враховуючи світові тенденції, Україна має переорієнтувати розвиток національної економіки на інноваційний вектор, який був би безпосередньо пов'язаний з розвитком інтелектуального капіталу та з продукуванням нових інтелектуальних продуктів [42].

У XXI столітті саме знання, технології та інновації стають рушійною силою економічного й соціального розвитку, що підкреслюють у своїх публікаціях численні науковці і дослідники. Тому інноваційна та науково-технічна діяльність виступають фундаментальними чинниками формування й зростання

інтелектуального капіталу. У попередньому розділі роботи було наголошено, що інтенсивність інноваційної та науково-технічної діяльності є одними з основних показників, які можна використовувати для оцінювання інтелектуального капіталу на рівні держави. Тому, на нашу думку, оцінювання тенденцій розвитку ключових складових інтелектуального капіталу України слід почати саме з аналізу показників інноваційної та науково-технічної діяльності в нашій країні.

Важливість проблематики розвитку економіки України на інноваційних засадах була законодавчо закріплена ще більше десяти років тому у низці нормативно-правових актів, зокрема, таких як Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV [43] і Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI [44]. Проте на практиці розв'язання цієї проблеми виявилось неможливим, про що свідчив стан вітчизняної економіки ще до початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави.

Як цілком слушно наголошує Н. П. Дяченко, інноваційний чинник економічного зростання був по суті виключений з переліку пріоритетів державної політики розбудови економіки України протягом усіх років її незалежності, що вилилось у глибоку економічну кризу та деградацію промислового сектору, а також відсутність якихось значних здобутків у сфері наукової та інноваційної діяльності [45, с. 123].

Така ситуація призвела до того, що Україна почала щорічно втрачати позиції у провідних світових рейтингах оцінювання інноваційної конкурентоспроможності національної економіки, зокрема, у рейтингу Global Innovation Index. Підкреслимо, що цей рейтинг щорічно складається в рамках співробітництва Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization) і міжнародної бізнес-школи INSEAD, і містить у собі ранжування країн залежно від рівня показників інноваційних процесів. Global Innovation Index (GII) є одним із найважливіших міжнародних рейтингів, що оцінює інноваційний потенціал та ефективність країн світу. Він формується на основі комплексних показників, які охоплюють науково-технічну діяльність, рівень

освіти, розвиток інфраструктури, інвестиції у дослідження та інновації, а також результати комерціалізації знань. Відповідно до ранжування в рамках Global Innovation Index, Україна посідала 66 місце серед 139 країн світу у 2025 році .

Характеризуючи дані, слід зазначити, що зростання значення індексу Global Innovation Index означає не покращення, а втрату позицій нашої держави у цьому рейтингу. Варто також підкреслити, що значення і роль рейтингу Global Innovation Index полягає у тому, що він дозволяє державам об'єктивно оцінити власні сильні та слабкі сторони у сфері інновацій, а порівняння з іншими країнами стимулює уряди до вдосконалення політики у сфері науки, освіти та технологій. На нашу думку, в рамках роботи доцільно порівняти позиції України в цьому рейтингу з країнами-лідерами, а також з країнами-географічними сусідами нашої держави. Зокрема, вважаємо доцільним також порівняти позиції України з державою-агресором та її посібником Республікою Білорусь, а також основним торговельним партнером держави-агресора Китаєм (який водночас є важливим торговельним партнером і нашої держави).

Порівняння позиції України у рейтингу Global Innovation Index за 2020-2025 рр. з її країнами-сусідами, а також з Китаєм

Країна	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	2025 рік
Україна						
Швейцарія	1	1	1	1	1	1
Швеція	2	2	3	2	2	2
Польща	38	40	38	41	40	39
Словаччина	39	37	46	45	46	47
Угорщина	35	34	34	35	36	36
Румунія	46	48	49	47	48	49
Молдова	59	64	56	60	68	74
РФ	47	45	47	51	59	60
Білорусь	64	62	77	80	85	85
Китай	14	12	11	12	11	10

Джерело: [46-56]

Аналізуючи дані, можемо зробити висновок, що серед найближчих географічних сусідів України гірші позиції у рейтингу Global Innovation Index впродовж 2020-2025 рр. займали лише Молдова і Білорусь, в той час як держава-

агресор російська федерація, попри стрімку втрату її позицій у цьому рейтингу, все ж випереджає Україну на 6 позицій за підсумками 2025 року. З одного боку, така ситуація виглядає абсурдно з огляду на задекларовану політичну й економічну підтримку нашої держави з боку більшості цивілізованих країн Заходу, а також з огляду на введення ще у 2022 році санкцій відносно російської федерації. З іншого боку, держава-агресор отримує значні фінансові надходження у вигляді експорту енергоносіїв як у країни ЄС, так і в Китай, який за підсумками 2025 року увійшов до десятки лідерів рейтингу Global Innovation Index і посів у ньому 10-е місце. До того ж, Китай надає потужну підтримку російській федерації у технологічному плані, постачаючи їй електроніку, чіпи і продукцію подвійного призначення, які потім використовуються для вбивства цивільних і військових українців.

Характеризуючи дані, зазначимо, що рейтинг Global Innovation Index розраховується на основі системи зважених показників, які характеризують інноваційний потенціал (з погляду інститутів, людського капіталу, розвитку внутрішнього ринку та бізнесу) і досягнуті практичні результати інноваційної діяльності країн (щодо розвитку технологій, економіки знань, реалізації творчих проектів). Такий підхід дає змогу не тільки визначити характерні особливості інновацій у різних країнах за окремими критеріями, а й оцінити ефективність інноваційних процесів на основі зіставлення витрат ресурсів і результативності їх використання. Дані, наведені у табл. 2.2, свідчать про безумовне лідерство Швейцарії і Швеції у рейтингу Global Innovation Index впродовж 2020-2025 рр., а також стрімке зміцнення позицій Китаю.

Необхідно підкреслити, що в рамках рейтингу Global Innovation Index було здійснено сегментацію країн залежно від ознаки географічного розташування регіону та залежно від рівня доходу на душу населення. За підсумками 2025 року лідерами були країни.

У 2023 році Україна досягла середнього рейтингу в Європейському рейтингу інновацій, що відображає різні результати за його різними компонентами. Показники, пов'язані з людським капіталом, були особливо слабкими, що свідчить про нестачу кадрів в інноваційному секторі. Однак у категорії, що оцінює

привабливість дослідницької системи та здатність країни інтегруватися в міжнародну наукову спільноту, Україна показала значно кращі результати. Інвестиційні показники були середніми: власні інвестиції та загальне фінансування компаній залишалися стабільними, тоді як корпоративна інноваційна активність практично відсутня. Результати в сфері інтелектуальних активів були досить позитивними, але вплив інновацій на зайнятість та продажі був слабким. Екологічний компонент також показав низький рейтинг.

У 2024 році загальна позиція України дещо покращилася. Найбільш значний прогрес було досягнуто в сфері людських ресурсів, де країна успішно закріпила свої позиції та продемонструвала збільшення інноваційного потенціалу своєї робочої сили. Наукова система також зміцнилася, що відображає підвищення якості та конкурентоспроможності українських досліджень на міжнародному рівні. До рейтингу було додано показник цифровізації, що поставило Україну в особливо складне становище: країна значно відставала від інших європейських країн. Фінансування інновацій та інвестиції в бізнес зросли, тоді як інтелектуальний капітал дещо знизився. Вплив інновацій на зайнятість залишався дуже низьким, тоді як їх вплив на продажі дещо покращився. Індикатор екологічної стійкості продемонстрував позитивну динаміку, хоча й залишався в категорії слабких.

У 2025 році загальний бал України знову покращився, незважаючи на волатильність деяких показників. Цього року найпроблемнішою сферою були людські ресурси: їхня ситуація значно погіршилася, що виявило серйозні труднощі в розвитку інноваційних людських ресурсів. Водночас система наукових досліджень залишалася однією з сильних сторін України, демонструючи ще кращі результати. Значні покращення спостерігалися у фінансуванні інновацій, залученні бізнесу до інвестиційної діяльності та зміцненні зв'язків між науковою та бізнес-спільнотою. Інтелектуальний капітал також зріс. Вперше було оцінено продуктивність ресурсів та праці: Україна продемонструвала середні рівні порівняно з іншими країнами. Вплив інновацій на зайнятість прогресував добре, швидко покращуючись, тоді як, навпаки, їх вплив на продажі значно погіршився і був одним із найслабших показників року.

Якщо говорити про Україну, то наша держава в рейтингу Global Innovation Index у 2025 році утримувала п'ятнадцяту позицію серед 36 країн економічної групи Upper middle-income group, а також 35 місце серед 39 європейських країн [46].

У 2025 році складові рейтингу Global Innovation Index для України становили: людський капітал і дослідження (Human capital and research) – 49 місце; державні установи (Institutions) – 97 місце; результати знань та технологій (Knowledge and technology outputs) – 36 місце; розвиток бізнесу (Business sophistication) – 48 місце; інфраструктура (Infrastructure) – 82 місце; розвиток ринку (Market sophistication) – 102 місце; результати креативної діяльності (Creative outputs) – 63 місце [58] (табл. 2.4). Проте, якщо аналізувати зміну цих значень в динаміці до 2022 року і навіть до 2020 року, коли світ охопила пандемія COVID-19, то ми можемо простежити послаблення позицій України за багатьма важливими для інтелектуального капіталу складовими (табл. 2.3 і табл. 2.4).

Таблиця 2.3.

Деталізація складових рейтингу Global Innovation Index щодо України за 2018-2022 рр.

Складові рейтингу	Роки									
	2018 (126 країн у рейтингу)		2019 (129 країн у рейтингу)		2020 (131 країна у рейтингу)		2021 (132 країни у рейтингу)		2022 (132 країни у рейтингу)	
	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг
Institutions	49.1	107	53.9	96	55.6	93	56.2	91	47.4	97
Human capital and research	37.9	43	35.6	51	40.5	39	38.2	44	36.6	49
Infrastructure	38.1	89	36.0	97	33.1	94	32.3	94	38.7	82
Market sophistication	42.7	89	43.3	90	42.1	99	42.3	88	23.4	102
Business sophistication	34.5	46	34.8	47	29.5	54	28.9	53	32.3	48
Knowledge and technology outputs	36.7	27	34.6	28	35.1	25	32.3	33	32.9	36
Creative outputs	36.5	45	33.5	42	29.9	44	30.9	48	19.8	63

Джерело: [59-63]

Як свідчать дані табл. 2.3, перевагами України у рейтингу Global Innovation Index впродовж 2018-2022 рр. були результати знань і технологій, а також людський капітал та дослідження. При цьому слабкими сторонами були умови розвитку ринку, державні установи та інфраструктура. Аналіз даних, наведених у табл. 2.3, дає змогу дійти до висновку, що за період 2018-2022 рр. Україна значно понизилася у рейтингу Global Innovation Index завдяки погіршенню результативності у таких компонентах, як Human capital and research, Market sophistication, Business sophistication, Knowledge and technology outputs та Creative outputs, тобто за п'ятьма компонентами з семи – серед яких три індикатора напряму пов'язані з інтелектуальним капіталом нашої держави (Creative outputs, Knowledge and technology outputs і Human capital and research).

І якщо у таких складових, як Business sophistication Україна за період 2018-2022 рр. втратила 2 позиції у ранжуванні, а у Human capital and research – 6, то у інших складових рейтингу втрата позицій була значно масштабнішою: Knowledge and technology outputs – зміщення вниз на 9 позицій, Market sophistication – на 13 позицій, Creative outputs – на 18 позицій. У своїх публікаціях І. І. Людвік підкреслює, що така ситуація склалася завдяки негативному впливу таких чинників, як загальний стан інфраструктури, проблеми платоспроможності населення, політична нестабільність, проблеми залучення інвестицій (в тому числі іноземних), ринкова капіталізація, мікрокредитування тощо [64, с. 38].

Все це можна пояснити як деструктивним впливом пандемії COVID-19 впродовж 2020-2021 рр., так початком повномасштабних бойових дій та інтенсивних ракетних обстрілів нашої держави у 2022 році.

Якщо говорити про період 2020-2021 років, то варто підкреслити, що пандемія COVID-19 стала серйозним викликом для вітчизняної економіки та інноваційної діяльності в Україні. У той час як провідні країни світу збільшували інвестиції у дослідження та розробки, Україна зіткнулася з обмеженими ресурсами та необхідністю спрямовувати кошти на подолання соціально-економічних наслідків кризи. Це призвело до зниження темпів розвитку інноваційних проектів та стартапів. Крім того, вже навесні 2021 року російська федерація почала

концентрувати війська на кордоні з нашої державою під приводом військових навчань, що спричинило нестабільність економіки та знижувало привабливість України для іноземних інвесторів. Це обмежувало доступ до фінансування та технологій, що є критично важливим для підвищення інноваційного потенціалу.

Розглянемо аналогічні показники складових рейтингу Global Innovation Index щодо України за 2023-2025 рр., результати відобразимо у табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Деталізація складових рейтингу Global Innovation Index щодо України за 2023-2025 рр.

Складові рейтингу	Роки					
	2023 (126 країн у рейтингу)		2024 (129 країн у рейтингу)		2025 (131 країна у рейтингу)	
	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг	Оцінка	Ранг
Institutions	38.4	100	30.8	107	34.1	108
Human capital and research	35.6	47	34.3	54	32.5	65
Infrastructure	36.9	77	35.5	82	40.7	75
Market sophistication	23.2	104	25.7	85	32.3	85
Business sophistication	32.4	48	31.8	45	31.4	56
Knowledge and technology outputs	30.0	45	31.1	34	26.5	47
Creative outputs	34.6	37	23.7	68	23.9	67

Джерело: [58; 65-66]

Аналізуючи дані, наведені у табл. 2.4, і порівнюючи їх з даними таблиці 2.3, ми можемо зробити висновок, що станом на 2025 рік позиції України погіршилися навіть порівняно з 2022 роком, коли в нашій державі розгорнулися повномасштабні бойові дії. Так, якщо порівнювати ранжування в рамках рейтингу 2025 року з аналогічними значеннями 2022 року, то наша держава погіршила позиції у категорії Institutions на 11 позицій, Human capital and research – на 16 позицій, Business sophistication – на 8 позицій, Knowledge and technology outputs – на 11 позицій, а Creative outputs – на 4 позиції.

Серед основних причин такого стрімкого зниження позицій України у рейтингу Global Innovation Index за період 2023-2025 рр. в першу чергу слід виділити продовження активної фази бойових дій та політичну нестабільність, спричинену гучними корупційними скандалами, зміною адміністрації Білого Дому у США та іншими чинниками, які стали ключовими у зниженні рейтингових позицій нашої держави. Разом з тим, високий рівень ризиків для бізнесу, слабка ефективність уряду та проблеми з правовою системою негативно вплинули на інституційні показники України, а інвестори неохоче вкладали кошти у високотехнологічні галузі, що обмежувало розвиток інноваційного середовища.

Слід також зазначити, що наша держава має доволі невисокі позиції у рейтингу European Innovation Scoreboard (Європейське інноваційне табло). Європейське інноваційне табло забезпечує порівняльний аналіз інноваційної діяльності в країнах ЄС, інших європейських країнах та сусідніх регіонах. Воно допомагає країнам оцінити відносні сильні та слабкі сторони їхніх національних інноваційних систем та визначити проблемні аспекти, які їм необхідно вирішити. На основі отриманих балів країни ЄС поділяються на чотири групи: лідери інновацій (Innovation leaders), сильні інноватори (Strong innovators), помірні інноватори (Moderate innovators) та інноватори, що розвиваються (Emerging innovators) [67].

Порівняння європейських країн здійснюється за рівнем Зведеного інноваційного індексу (Summary Innovation Index, SII), який розраховується на підставі статистичних даних, переважно з Євростату, даних національних статистичних спостережень окремих країн та інших джерел, як середнє арифметичне нормованих балів різномірних показників. Обчислення нормованих балів показників здійснюється за методом «min_max» з попередньою трансформацією масиву даних, у разі асиметричності. У результаті нормовані бали показників та Зведений інноваційний індекс приймають значення від 0 до 1. Чим ближче обчислене значення до 1, тим вище рівень інноваційної ефективності країни [68, с. 25].

Зазначимо при цьому, що позиції України у рейтингу European Innovation Scoreboard динамічно змінюються, демонструючи то певне зростання, то зниження позицій нашої держави (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Позиції України у рейтингу European Innovation Scoreboard за 2018-2022 рр.

Показник	Місце України в рейтингу				
	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Підсумковий індекс	27.8	24.7	32.9	29.8	31.0
Human resources	110.3	82.4	46.4	31.8	36.0
Attractive research systems	19.6	13.3	15.1	17.3	14.8
Digitalization	-	-	97.5	72.0	н/д
Finance and support	15.5	6.9	9.8	17.7	33.2
Firm investments	40.1	44.3	34.8	41.0	31.2
Use of information technologies	-	-	-	23.4	31.3
Innovators	18.6	17.2	22.6	н/д	0.0
Linkages	9.5	2.8	36.5	10.1	21.1
Intellectual assets	13.3	13.4	22.4	9.8	20.8
Employment impacts	77.5	74.1	80.5	78.2	70.1
Sales impacts	31.5	33.6	35.3	37.5	32.3
Environmental sustainability	-	-	-	44.4	75.9

Джерело: [69-73]

Як свідчать дані, наведені у табл. 2.5, Україна за період 2018-2022 рр. в цілому зміцнила свої позиції у рейтингу European Innovation Scoreboard, оскільки її оцінка зросла з 27.8 до 31.0. Водночас, можемо спостерігати катастрофічне падіння оцінок в розрізі окремих компонентів цього рейтингу за 2018-2022 рр.: так, підсумковий бал для оцінювання нашої держави за критерієм Human resources (людські ресурси) знизився зі 110.3 до 36.0, за критерієм Innovators (інноватори) – з 18.6 до 0, за критерієм Employment impacts (занятість населення) – 77.5 до 70.1. На нашу думку, певне зміцнення позицій України у цьому рейтингу за досліджуваний період відбулось внаслідок введення нових критеріїв оцінювання (Environmental sustainability і Digitalization, де наша країна має доволі високі оцінки, а також Use of information technologies).

В цілому ж, однією з основних причин складових рейтингу, пов'язаних з інтелектуальним капіталом України, є слабка інноваційна інфраструктура – в нашій державі бракувало сучасних дослідницьких центрів, технопарків та інкубаторів, які

могли б підтримувати розвиток стартапів і високотехнологічних компаній. Це обмежувало можливості для створення нових продуктів і технологій.

Розглянемо показники позицій України у рейтингу European Innovation Scoreboard за 2023-2025 рр.

У 2023 році Україна досягла середнього рейтингу в Європейському рейтингу інновацій, що відображає різні результати за його різними компонентами. Показники, пов'язані з людським капіталом, були особливо слабкими, що свідчить про нестачу кадрів в інноваційному секторі. Однак у категорії, що оцінює привабливість дослідницької системи та здатність країни інтегруватися в міжнародну наукову спільноту, Україна показала значно кращі результати. Інвестиційні показники були середніми: власні інвестиції та загальне фінансування компаній залишалися стабільними, тоді як корпоративна інноваційна активність практично відсутня. Результати в сфері інтелектуальних активів були досить позитивними, але вплив інновацій на зайнятість та продажі був слабким. Екологічний компонент також показав низький рейтинг.

У 2024 році загальна позиція України дещо покращилася. Найбільш значний прогрес було досягнуто в сфері людських ресурсів, де країна успішно закріпила свої позиції та продемонструвала збільшення інноваційного потенціалу своєї робочої сили. Наукова система також зміцнилася, що відображає підвищення якості та конкурентоспроможності українських досліджень на міжнародному рівні. До рейтингу було додано показник цифровізації, що поставило Україну в особливо складне становище: країна значно відставала від інших європейських країн. Фінансування інновацій та інвестиції в бізнес зросли, тоді як інтелектуальний капітал дещо знизився. Вплив інновацій на зайнятість залишався дуже низьким, тоді як їх вплив на продажі дещо покращився. Індикатор екологічної стійкості продемонстрував позитивну динаміку, хоча й залишався в категорії слабких.

У 2025 році загальний бал України знову покращився, незважаючи на волатильність деяких показників. Цього року найпроблемнішою сферою були людські ресурси: їхня ситуація значно погіршилася, що виявило серйозні труднощі в розвитку інноваційних людських ресурсів. Водночас система наукових

досліджень залишалася однією з сильних сторін України, демонструючи ще кращі результати. Значні покращення спостерігалися у фінансуванні інновацій, залученні бізнесу до інвестиційної діяльності та зміцненні зв'язків між науковою та бізнес-спільнотою. Інтелектуальний капітал також зріс. Вперше було оцінено продуктивність ресурсів та праці: Україна продемонструвала середні рівні порівняно з іншими країнами. Вплив інновацій на зайнятість прогресував добре, швидко покращуючись, тоді як, навпаки, їх вплив на продажі значно погіршився і був одним із найслабших показників року.

Порівнюючи дані, можемо зробити висновок, що у 2025 році порівняно з 2022 роком Україна втратила позиції у загальному рейтингу з 31.0 до 29.0, а також продовжила втрачати позиції за окремими складовими цього рейтинг (Human resources, Attractive research systems, Finance and support, Firm investments, Linkages тощо). Покажемо, на нашу думку, є той факт, що у 2022 році в рамках складової Innovators Україна отримала оцінку 0 балів (хоча ще у 2020 році цей показник складав 22.6), і з того часу ця оцінка залишилась на рівні 0 балів впродовж періоду 2020-2025 рр.

Відповідно до звіту European Innovation Scoreboard за 2025 рік, відносно сильними сторонами України серед європейських країн є:

- значна частка населення з вищою освітою;
- країна здійснює експорт наукоємних послуг;
- країна здійснює експорт середньо- та високотехнологічної продукції

[74].

Відносно слабкими сторонами нашої держави є:

- значна частка населення, яке не залучене до навчання протягом усього життя (так зване «lifelong learnings»);
- низька кількість малих і середніх підприємств, які впроваджують інновації продуктів;
- низька кількість малих і середніх підприємств, що впроваджують інновації бізнес-процесів [74].

Цікаво, що у звіті European Innovation Scoreboard за 2025 рік також наводяться позитивні і негативні зрушення, які відбулися в Україні порівняно з ситуацією станом на 2018 рік. Так, до основних позитивних зрушень експерти відносять:

- зростання експорту середньо- та високотехнологічної продукції;
- зростання витрат на венчурний капітал;
- зростання експорту наукоємних послуг [74].

Разом з тим, до негативних тенденцій інноваційного розвитку України експерти відносять:

- низькі обсяги витрат на інновації, не пов'язані з дослідженнями та розробками;
- низька кількість заявок на патенти РСТ (Patent Cooperation Treaty, або Договір про патентну кооперацію) [74].

Г. І. Кореняко наголошує, що в рамках кожного критерію оцінки, наведеного у табл. 2.4-2.5, існують також субпоказники, за якими здійснюється оцінювання інноваційної системи держави. Найгіршу динаміку нормованих балів мають такі показники нашої держави, як обсяг державних витрат на НДДКР (у % до ВВП), частка високо- та середньо-технологічного експорту, а також частка винаходів, пов'язаних із навколишнім середовищем і розвитком екологічно чистих технологій [68, с. 30]. Автор також зауважує, що в Україні взагалі відсутні показники, які за своїми значеннями наближалися б до середнього показника в ЄС-27 та водночас мали б зростання нормованих балів більше ніж 12,5%. Більшість показників України або за своїми значеннями менші на третину від середнього в ЄС-27, або мають негативну динаміку, або і те, і інше одночасно. До останніх належать 7 показників, які характеризують: підготовку наукових кадрів, фінансування та підтримку наукових досліджень, співпрацю в інноваційній діяльності, інтелектуальні активи та реалізацію інноваційних товарів [68, с. 30].

Якщо ж говорити про показники розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, то, відповідно до статистичних даних Державної служби

і

й

н

статистики України, за період 2018-2024 рр. в нашій державі намітилася тенденція до стрімкого зниження кількості осіб, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок

Аналізуючи дані, можемо зробити висновок, що за період 2018-2024 років в нашій країні відбулося доволі значне зниження загальної кількості працівників, які задіяні у виконанні наукових досліджень і розробок: якщо у 2018 році ця кількість складала понад 88 тис. осіб, то вже у 2024 році цей показник скоротився більш ніж на чверть – до 63,8 тис. осіб. При цьому на чверть знизилася кількість саме дослідників, які задіяні у виконанні наукових досліджень і розробок (частка цієї групи працівників впродовж 2018-2024 рр. щороку складала близько 2/3).

Разом з тим, за період 201-2024 рр. в Україні також скоротилася кількість представників другої найбільш численної групи в структурі персоналу, задіяного у виконанні наукових досліджень і розробок – мова йде про допоміжний персонал. Так, кількість співробітників цієї групи протягом 2018-2024 рр. знизилась більш ніж на чверть – з 21,9 до 16,0 тис. осіб. Крім того, на 40% знизилась загальна кількість техніків, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок: якщо у скоротився до 5,1 тис. осіб.

Отже, ми можемо зробити висновок, що в Україні склалася критична ситуація у сфері людського компоненту у сфері виконання наукових досліджень і розробок. При цьому, якщо врахувати той факт, що в Україні нині, за деякими оцінками, проживає близько 32,9 млн. осіб [78], то можна зробити висновок, що у виконанні наукових досліджень і розробок задіяно всього 0,2% населення нашої країни.

Однією з основних причин такої ситуації є відтік кадрів за кордон, що суттєво зменшує кількість науковців у нашій країні. Багато талановитих дослідників переїжджають до держав, де існують кращі умови для роботи, вищі зарплати та доступ до міжнародних грантів. Це створює «витік мізків», який послаблює науковий потенціал України [79].

Варто констатувати ще одну загрозливу тенденцію розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, яка полягає у суттєвому скороченні кількості осіб, які мають науковий ступінь доктора або кандидата наук, і при цьому задіяні у виконанні наукових досліджень і розробок .

Протягом досліджуваного періоду виявилася чітка тенденція: хоча загальна кількість працівників, зайнятих дослідженнями та розробками, поступово зменшувалася, якість наукового персоналу залишалася загалом стабільною, а в деякі роки навіть покращувалася. Це відображає значний структурний зсув у сфері досліджень та розробок: зменшення кількості персоналу не обов'язково означає зменшення можливостей, оскільки ті, хто залишається в науковій сфері, є переважно висококваліфікованими спеціалістами.

У 2018 році в наукових установах працювала велика та різноманітна група дослідників, включаючи як молодих науковців, так і досвідчених спеціалістів з університетськими ступенями. У наступні роки, коли загальна кількість працівників почала скорочуватися, стало зрозуміло, що наука зберегла найвисококваліфікованіший сегмент робочої сили. Кількість докторів наук та докторів наук не зменшувалася так швидко, як загальна кількість працівників, що збільшувало їхню частку в структурі робочої сили.

Ситуація після 2020 року є особливо показовою. Незважаючи на складний економічний, соціальний та міжнародний контекст, працівники з науковими ступенями залишалися основою дослідницького потенціалу країни. Їхня частка поступово зростала, що відображає зростання кількості досвідчених фахівців з досліджень та розробок. Це можна пояснити тим, що висококваліфіковані науковці мають більше можливостей брати участь у проектах, міжнародній співпраці та отримувати гранти, що дозволяє їм продовжувати свою роботу навіть у складних умовах.

2022 рік став переломним: загальна кількість співробітників, що займаються дослідженнями та розробками, значно зменшилася, але частка тих, хто має науковий ступінь, у робочій силі зросла. Це свідчить про відхід менш досвідчених або молодших співробітників, тоді як науковці, які вже обіймали професійні посади, продовжували свою роботу, тим самим зберігаючи загальний рівень наукових досліджень.

У наступні роки, 2023 та 2024, кількість працівників дещо зросла. Хоча загальна кількість працівників не повернулася до рівня початку цього періоду, структура робочої сили залишалася стабільною. Частка докторів наук та докторів філософії залишається стабільно високою. Це може свідчити про постійний професійний розвиток науковців, а також про тенденцію до залучення більш кваліфікованих кадрів у наукову сферу. Порівняно з 2018 роком, науковий сектор у 2024 році вже працював зі значно меншою кількістю робочої сили. Однак співвідношення рівнів кваліфікації до загальної кількості персоналу покращилося: наука стала більш «концентрованою» з точки зору досвіду та знань. Ця тенденція може свідчити про структурне оновлення, професіоналізацію працівників та зосередження на глибших і складніших дослідженнях, що потребують більш спеціалізованої експертизи.

Аналізуючи дані, наведені у табл. 2.8, ми можемо зробити висновок, що протягом 2018-2024 рр. загальна кількість докторів наук, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок в Україні, скоротилася на 10% – з 7,0 до 6,3 тис. осіб. При цьому кількість докторів філософії і кандидатів наук скоротилась на 16% – з 18,8 до 15,8 тис. осіб. На перший погляд, таке скорочення не виглядає занадто катастрофічним, проте якщо порівняти дані 2024 року з показниками 2010-2011 років, то зниження кількості докторів наук складе близько половини, а кількість докторів філософії і кандидатів наук скоротиться втричі. Аналогічна ситуація в такому разі складеться і для загальної кількості працівників, задіяних у виконанні

наукових досліджень і розробок – їх кількість у 2024 році порівняно зі значенням 2010-2011 року скоротиться втричі [77].

Як цілком слушно підкреслює Л. В. Юрчишена, такі тенденції засвідчують зниження цінності науковців і дослідників в нашій державі, що обумовлено недостатньою фінансовою підтримкою з боку держави та низькою престижністю виконання наукових досліджень і розробок в українському суспільстві. І це при тому, що наукові кадри є показником розвитку наукової сфери та економіки країни в цілому, а рівень їхньої професійності слугує індикатором інтелектуального і наукового потенціалу суспільства [80, с. 19].

Якщо говорити про особливості фінансування виконання наукових досліджень і розробок в Україні, то за період 2018-2024 рр. можна простежити позитивні (табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

Обсяги і структура витрат на виконання наукових досліджень і розробок в Україні за 2018-2024 рр.

Роки	Загальний обсяг витрат на виконання НДДКР, тис. грн.	Структура витрат					
		фундаментальні наукові дослідження		прикладні наукові дослідження		науково-технічні (експериментальні) розробки	
		тис. грн.	у % до загального обсягу витрат на виконання НДДКР	тис. грн.	у % до загального обсягу витрат на виконання НДДКР	тис. грн.	у % до загального обсягу витрат на виконання НДДКР
2018	16773724,5	3756539,0	22,4	3568336,4	21,3	9448849,1	56,3
2019	17254629,7	3740428,0	21,7	3635718,0	21,1	9878483,7	57,2
2020	17022419,3	4258983,5	25,0	3971377,9	23,3	8792057,9	51,7
2021	20973775,2	5163652,8	24,6	4821306,2	23,0	10988816,2	52,4
2022	17117836,2	4081358,3	23,8	4827588,4	28,2	8208889,5	48,0
2023	21348062,6	4424348,0	20,7	6348434,0	29,7	10575280,6	49,6
2024	28328170,6	5831267,9	20,6	9013762,8	31,8	13483139,9	47,6
2024/2018,%	169%	155%	-	253%	-	143%	-

Джерело: [77]

Відповідно до даних, наведених у табл. 2.9, впродовж 2018-2024 рр. сукупний обсяг витрат на виконання наукових досліджень і розробок в Україні

збільшився на 2/3 – з 16,7 до 28,3 млрд. грн. При цьому видатки на фундаментальні дослідження зросли більш ніж на половину, на прикладні наукові дослідження – у 2,5 рази, а на науково-технічні (експериментальні) розробки – у 1,4 рази. Проте важливо також підкреслити, що у 2018 році українська гривня не зазнала такої значної девальвації, як після 2022 року. До того ж, загальна макроекономічна ситуація в Україні у 2018 році була набагато більш стабільною і сприятливою, а національна економіка не відчувала на собі такого інфляційного тиску, що розпочався у 2022 році і триває нині. І якщо враховувати той факт, що станом на 2024 рік гривня девальвувала відносно долара США майже вдвічі, то досить спірним і дискусійним виглядає питання того, чи дійсно в Україні відбулося реальне зростання витрат на виконання наукових досліджень і розробок.

Важливим показником розвитку наукової та інноваційної діяльності прийнято вважати частку витрат на науково-дослідні і дослідницько-конструкторські роботи (далі – НДДКР) у ВВП держави. Якщо говорити про Україну, то за період 2018-2024 рр. спостерігалось скорочення частки витрат на НДДКР у загальному обсязі ВВП (рис. 2.2).

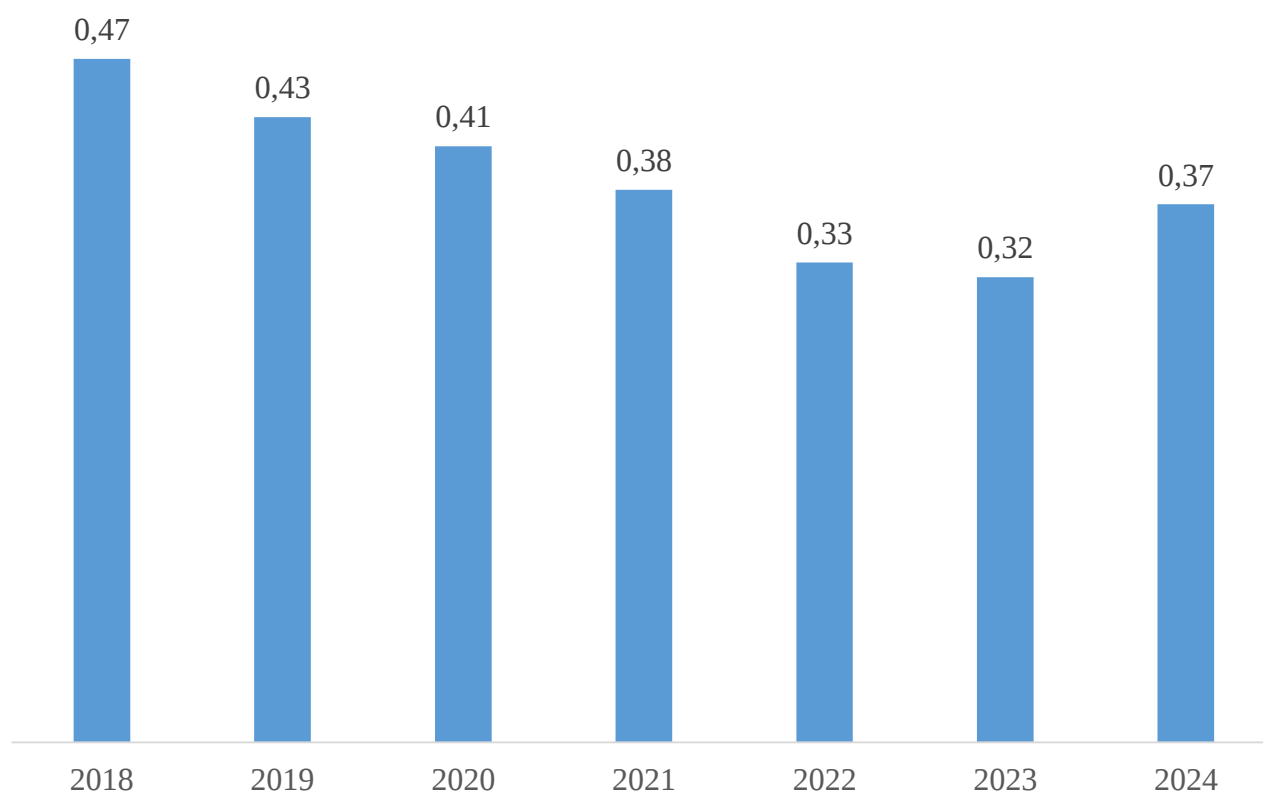

Рис. 2.2. Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП України за 2018-2024 рр., %

З нашої точки зору, показовим є частка держави в структурі джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні протягом 2018-2024 рр. – цей показник зріс з 5,2 до 9,2% .

У 2018 році загальні витрати на інновації становили 12,18 млрд гривень. Основним джерелом фінансування був корпоративний капітал, який становив 10,742 млрд гривень, або 88,2% від загальних витрат. Уряд надав 639 млн гривень (5,2%), тоді як інвестори-нерезиденти надали лише 106,9 млн гривень (0,9%). Інші джерела, такі як приватні кошти, позики та міжнародні програми, становили 692 млн гривень (5,7%).

У 2019 році витрати на інновації зросли до 14,22 млрд гривень. Корпоративний капітал знову залишився основним джерелом фінансування, досягнувши 12,47 млрд гривень, або 87,7%. Державне фінансування зменшилося до 556,5 млн гривень (3,9%), а фінансування від іноземних інвесторів скоротилося до 42,4 млн гривень (0,3%). І навпаки, інші джерела фінансування значно зросли, досягнувши 1,147 млрд гривень, або 8,1% від загальних витрат.

У 2020 році витрати на інновації залишалися високими та становили 14,41 млрд гривень. Акціонерний капітал підприємств становив 12,297 млрд гривень, або 85,4% від загальної суми. Частка з державного бюджету зменшилася до 279,5 млн гривень (1,9%). Фінансування від нерезидентних інвесторів дещо зросло до 125,3 млн гривень (0,9%). Інші джерела фінансування значно зросли, досягнувши 1,704 млрд гривень, або 11,8%, що відображає збільшення позабюджетної підтримки інноваційної діяльності.

У 2021 році загальні витрати на інновації зменшилися до 10,17 млрд гривень. Акціонерний капітал підприємств становив 8,114 млрд гривень (79,8%). Інформація

щодо використання бюджетних коштів, іноземних інвестицій та інших джерел фінансування цього року не була оприлюднена, тому їх відповідні частки не могли бути визначені.

У 2022 році через масштабний збройний конфлікт загальні витрати на інновації зменшилися до 7,64 млрд гривень. Акціонерний капітал залишався основним джерелом фінансування, становлячи 6,028 млрд гривень (78,9%). Уряд профінансував ці витрати на суму 258 млн гривень (3,4%). Інвестори-нерезиденти внесли 31,6 млн гривень (0,4%), а інші джерела забезпечили 1,322 млрд гривень, що є значною часткою (17,3%), найбільшим показником за весь період.

У 2023 році витрати на інновації продовжували скорочуватися, досягнувши 6,989 млрд гривень. Корпоративний власний капітал становив 5,713 млрд гривень, або 81,7%. Інформація щодо інших джерел фінансування за цей рік не розголошувалася.

У 2024 році ситуація різко змінилася: витрати на інновації різко зросли до 15,1 млрд гривень, що є рекордно високим показником за весь аналізований період. Корпоративний власний капітал забезпечив 10,84 млрд гривень, або 71,8%, що є найнижчою часткою від загального фінансування за сім років. І навпаки, державне фінансування зросло до 1,388 млрд гривень (9,2%), що відображає значне зростання фіскальної підтримки інновацій. Інвестиції від нерезидентних інвесторів досягли 1,58 млрд аміаків (10,4%), що вдесятеро більше, ніж у попередні роки. Інші джерела внесли 1,2929 млрд аміаків (8,6%), зберігаючи стабільний внесок.

Таким чином, структура фінансування інновацій зазнала значних трансформацій між 2018 і 2024 роками. Хоча на початку цього періоду система покладалася майже виключно на власні ресурси компаній, участь уряду, іноземних інвесторів та інших джерел значно зросла до 2024 року. Ця еволюція відображає переорієнтацію інноваційної екосистеми на більш диверсифіковану та стійку

модель фінансування, яка, ймовірно, сприятиме зростанню інноваційної активності в найближчі роки.

Як свідчать дані, впродовж 2018-2024 рр. в Україні спостерігалось суттєве зростання обсягів витрат на інноваційну діяльність – цей показник зріс з 12,1 до зумовлено за рахунок збільшення фінансування з боку державного бюджету (з 639,0 млн. грн. до 1,38 млрд. грн.), а також за рахунок коштів іноземних інвесторів та коштів інших джерел. Підкреслимо, що у вільному доступі немає даних щодо сфер спрямування коштів, виділених з боку держави та іноземних інвесторів, проте ми можемо припустити, що ці кошти було спрямовано у НДДКР у секторі оборони і безпеки – в першу чергу, на розробку нових і модернізацію існуючих видів озброєнь. Крім того, Державна служба статистики України не наводить деталізованих даних щодо того, що являють собою кошти інших джерел, проте ми можемо припустити, що це – грантові кошти і так звані «донати» на розвиток НДДКР у оборонному секторі.

В цілому наукова та інноваційна діяльність в Україні стикається з такими проблемами, як:

низький рівень фінансування науки. Частка витрат на науково-дослідні роботи у ВВП України значно нижча за середні показники ЄС. Це призводить до браку сучасного обладнання, обмежених можливостей для проведення експериментів та низької заробітної плати науковців. У результаті молоді спеціалісти не бачать перспектив у науковій кар'єрі;

слабка інноваційна інфраструктура, що не сприяє розвитку досліджень. В Україні недостатньо технопарків, інкубаторів та центрів трансферу технологій, які могли б підтримувати науковців та сприяти комерціалізації їхніх розробок. Через це результати досліджень часто залишаються лише на папері, не перетворюючись на реальні продукти чи технології;

низький соціальний статус науковців також впливає на мотивацію. У суспільстві професія дослідника не має високого престижу, а кар'єрні перспективи виглядають

обмеженими. Це знижує інтерес молоді до вибору наукової діяльності як професійного шляху.

Якщо говорити про освітню складову, то вона була і залишається фундаментом інтелектуального капіталу нашої держави. Україна активно інтегрується у європейський освітній простір, впроваджуючи стандарти Болонського процесу та розширюючи можливості академічної мобільності. Тобто реформи у сфері освіти, що проводяться протягом останніх десятиліть, спрямовані на інтеграцію України у європейський освітній простір. Запровадження зовнішнього незалежного оцінювання, кредитно-модульної системи та адаптація програм до стандартів Болонського процесу стали важливими кроками для підвищення прозорості та якості освіти. Це мало б сприяти формуванню конкурентоспроможних кадрів, здатних працювати у міжнародному середовищі.

Проте на практиці в Україні існує низка проблем, які суттєво ускладнюють забезпечення високих стандартів освітнього процесу, внаслідок чого якість освітніх послуг в нашій країні поступово знижується. Однією з головних проблем у питаннях забезпечення якості освіти є низький рівень фінансування цієї сфери. Так, за даними Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, матеріально-технічна база багатьох закладів залишається застарілою, а інвестиції у модернізацію є недостатніми. Це обмежує можливості для впровадження сучасних технологій та інноваційних методів навчання [81].

При цьому також можемо простежити ситуацію, коли обсяги видатків державного бюджету на фінансування освіти в Україні зростали впродовж 2018-2024 рр. з 51,3 до 64,7 млрд. грн., проте частка видатків на освіту у структурі загальних видатків державного бюджету скоротилася з 5,2% до 1,4% (рис. 2.3).

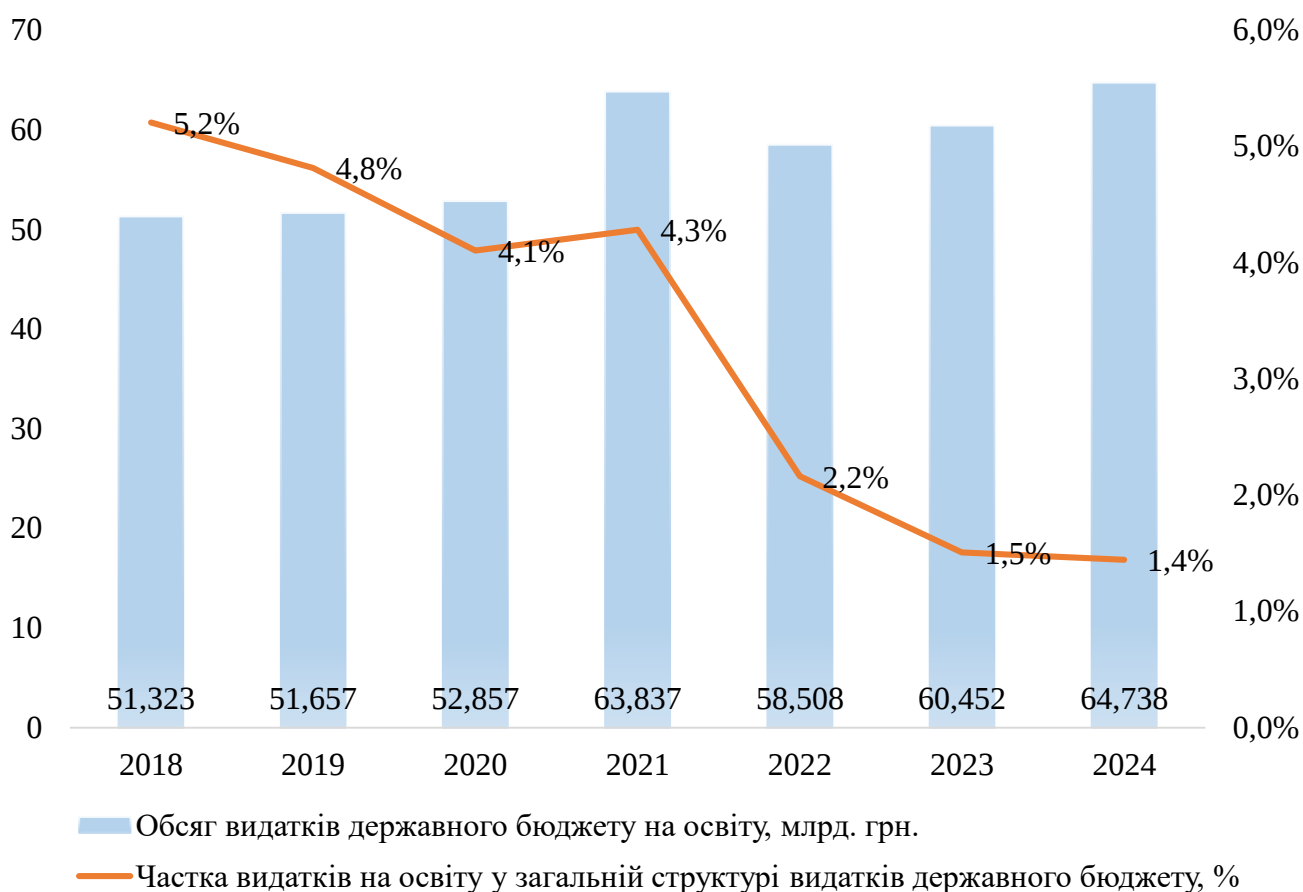

Рис. 2.3. Обсяг і частка витратів на освіту у структурі загальних витратів державного бюджету України за 2018-2024 рр., %

Джерело: [82]

Як свідчать дані, наведені на рис. 2.3, частка витрат на освіту в державному бюджеті України протягом 2018-2024 рр. щорічно знижувалась, і за підсумками 2024 року залишається значно нижчою за рекомендований рівень ЮНЕСКО (6% ВВП). У 2024 році на освіту було виділено менше 65 млрд. грн., що не покриває реальні потреби галузі, особливо в умовах зростання цін, інфляції та руйнування інфраструктури [83].

Варто також наголосити, що однією з проблем розвитку освіти в Україні є скорочення кількості здобувачів освіти в розрізі рівнів освіти за період 2018-2024 рр. (табл. 2.11).

Таблиця 2.11.

Кількість здобувачів освіти всіх рівнів в Україні за 2018-2024 рр.

Рівень освіти	Навчальний рік					

Дошкільна освіта						
Початкова освіта						
Перший етап середньої освіти						
Другий етап середньої освіти						
Післясередня не вища освіта						
Короткий цикл вищої освіти						
Бакалаврат або його еквівалент						
Магістратура або її еквівалент						

Джерело: [84]

На нашу думку, важливим проблемним питанням розвитку освіти в Україні є занепад системи професійно-технічної освіти (далі – ПТО), яка в цілому є важливим елементом освітньої системи України, адже вона забезпечує підготовку кваліфікованих робітників для різних галузей економіки. Проте упродовж останніх десятиліть ця сфера стикається з численними проблемами, які суттєво впливають на її розвиток та ефективність. Так, за період 2018-2024 рр. можна спостерігати доволі суттєве скорочення кількості закладів ПТО, а також кількості здобувачів освіти у таких закладах .

Кількість закладів ПТО і здобувачів освіти закладів ПТО в Україні за 2018-2024 рр.

У **2018 році** в Україні налічувалося 736 закладів. Кількість учнів і слухачів становила 254 991 особу. Протягом року було прийнято 136 572 особи, а випущено 133 487 осіб.

У **2019 році** кількість закладів зменшилася до 723. Загальна чисельність учнів і слухачів становила 245 775 осіб. За рік прийнято 130 959 осіб, випущено — 123 986 осіб.

У **2020 році** працював 711 заклад, у яких навчалося 246 855 осіб. Протягом року прийняли 127 906 осіб, а випустили 114 091 особу.

У **2021 році** кількість закладів скоротилася до 694, а чисельність учнів і слухачів становила 250 336 осіб. За рік було прийнято 131 191 особу, випущено — 112 439 осіб.

У **2022 році** налічувалося 670 закладів, в яких навчалося 236 689 осіб. Прийнято за рік 110 621 особу, випущено 110 588 осіб.

У **2023 році** кількість закладів становила 664, а чисельність учнів і слухачів — 225 194 особи. Протягом року прийнято 115 520 осіб, випущено 109 564 особи.

У **2024 році** кількість закладів зменшилася до 653, а кількість учнів і слухачів — до 214 395 осіб. За рік прийняли 115 355 осіб, а випустили 109 882 особи.

У суспільстві професійно-технічна освіта часто сприймається як менш престижна порівняно з університетською. Молодь прагне здобути вищу освіту, навіть якщо ринок праці потребує робітничих кадрів. Це створює дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці. Крім того, заклади ПТО недостатньо інтегровані у сучасні економічні процеси – співпраця з підприємствами є обмеженою, що знижує можливості для стажувань та практичного навчання. У результаті випускники часто не відповідають потребам роботодавців, а роботодавці не зацікавлені у фінансуванні навчальних програм.

Скорочення чисельності молоді та міграція робочої сили за кордон також впливають на розвиток ПТО. Багато закладів стикаються з проблемою недобору студентів, що ставить під загрозу їхнє існування. Крім того, війна та економічна криза посилюють ці тенденції, зменшуючи інтерес до робітничих професій.

При цьому слід підкреслити, що розвиток ПТО є вкрай важливим в контексті забезпечення обороноздатності нашої держави: сучасна армія потребує не лише військових, а й інженерів, техніків, механіків, електронників, спеціалістів з ІТ та логістики. Саме заклади професійно-технічної освіти здатні швидко готувати таких фахівців, адаптуючи програми до потреб оборонної галузі. Від

якості підготовки робітничих кадрів залежить ефективність виробництва озброєння, ремонт техніки та забезпечення армії необхідними ресурсами.

Отже, можемо зробити висновок, що сфери, які в Україні потребують вдосконалення, насамперед стосуються підготовки наукових кадрів із технічних і математичних наук, фінансування науки, інтернаціоналізації вітчизняної науки, створення додаткових (матеріальних і моральних) стимулів для збільшення кількості та якості наукових публікацій, збільшення та зміцнення зв'язків між державним і приватним секторами, удосконалення сфери інтелектуальної власності, стимулювання виробництва інноваційної продукції й експорту високо- та середньо-технологічних товарів.

При цьому в Україні є відносно мала кількість людей, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок в Україні, що пояснюється поєднанням фінансових, інфраструктурних та соціальних проблем. Для успішного формування і розвитку інтелектуального капіталу, держава має підтримувати та стимулювати подальший розвиток тих наукових і проектно-технологічних організацій, діяльність яких спрямована на перехід від традиційних технологій виробництва до розробки і впровадження принципово нових технологічних процесів, комплексних технологічних систем, що створюються на основі новітніх досягнень науки і можуть змінити технологічний уклад України [86, с. 93].

Україна є однією з найбільших країн Європи з величезним природним та людським потенціалом. У той же час у технологічному розвитку вона суттєво відстає від своїх сусідів, що обумовлює низьку конкурентоспроможність економіки та невисокий рівень добробуту населення. У державній політиці України на сучасному етапі стратегічними пріоритетами обрано формування інноваційної моделі розвитку, інтеграцію економіки у європейський економічний простір. У забезпеченні динамічного інноваційного розвитку важливу роль відіграє інтелектуальний капітал, який є основним джерелом інновацій. Значна технологічна відсталість економіки, низький рівень інноваційної активності вітчизняного бізнесу свідчать про те, що в Україні або не сформовано достатнього інтелектуального капіталу, або він неефективно використовується. Існує безліч

перешкод на шляху його формування і використання, серед яких досить гострою є проблема розвитку вітчизняної освіти, науки, формування об'єктів інтелектуальної власності та використання їх у виробничому процесі [87, с. 3].

Для зміни ситуації необхідно збільшити фінансування науки, створити сучасну інноваційну інфраструктуру, підтримати молодих дослідників та підвищити престиж наукової діяльності. Лише комплексні реформи дозволять Україні реалізувати свій науковий потенціал і забезпечити розвиток інтелектуального капіталу.

Засади розвитку людського капіталу в Україні

Протягом багатьох років Україна накопичувала проблеми у сфері розвитку людського капіталу: демографічна криза, трудова міграція, обмежений доступ до якісної освіти та медичних послуг тощо. Після 10 років війни Росії проти України та повномасштабного вторгнення Російської Федерації з 24 лютого 2022 року додалася проблема вимушеної міграції. Безсумнівно, найважливішим фактором відновлення економіки України є люди. Як відомо, через війну понад 8 мільйонів українців стали вимушеними мігрантами. Це призвело до скорочення внутрішньої пропозиції робочої сили на 22% [88, с. 101]. Тому збереження та розвиток людського капіталу наразі є критично важливим аспектом для існування нашої країни.

Населення України визнається у багатьох країнах світу як висококваліфіковане, креативне, добре освічене та вмотивоване до ефективної трудової діяльності – тобто наша країна володіє відносно значним людським капіталом. Відповідно до оцінки Global Talent Competitiveness Index 2025 61 сходинку зі 135 країн [89]. Global Talent Competitiveness Index (GTCI) – це міжнародний рейтинг, який щорічно публікується INSEAD у співпраці з Portulans

Оцінювання в рамках GTCI базується на шести ключових стовпах, які утворюють модель «Input-Output»:

Input-показники: інституційне середовище, інвестиції у розвиток, рівень освіти, інфраструктура, відкритість економіки.

-показники: фактичні результати у сфері талантів – рівень професійних навичок, інноваційна здатність, продуктивність праці, здатність утримувати таких інтегральних показників:

алучення (Attract) – 49 позиція України;

ожливості (Enable) – 69 позиція України;

рофесійно-технічні навички (Vocational and Technical Skills) – 76 позиція України;

ростання (Grow) – 78 позиція України;

береження (Retain) – 59 позиція України;

лобальні знанняві навички (Global Knowledge Skills) – 39 позиція [89].

Перелічені показники в рейтингу об'єднані у дві категорії: перші чотири показники оцінюють стан країни, політику щодо розвитку талантів, а останні два є похідними від перших чотирьох – якості талантів. Важливо, що, незважаючи на відсутність у країні сприятливих умов для розвитку талантів, вона має високий рейтинг у глобальному показнику знань та навичок. Цей показник враховує освітній рівень робочої сили, науковців, фахівців та вищих посадовців, а також вплив талантів на економічний розвиток: нові продукти, наукові публікації та експорт високотехнологічної продукції [89].

Для України та інших країн, що розвиваються, оцінювання у GTCI є важливим інструментом:

воно показує сильні та слабкі сторони у сфері розвитку людського капіталу; допомагає формувати політику у сфері освіти, ринку праці та інновацій; слугує орієнтиром для міжнародних інвесторів та партнерів.

Цікаво, що за даними ПРООН станом на березень 2024 року, значення Індексу людського розвитку (ІЛР) для України складало 0,734, що робить її країною з високим рівнем людського розвитку. При цьому у загальному рейтингу зі 193

країн і територій наша держава посіла 100 місце [91]. Водночас в Україні гостро відчувається негативний вплив зниження рівня людського розвитку, оскільки цей показник опустився до найнижчого рівня з 2004 року. Про це йдеться у новому Звіті про людський розвиток «Вихід із глухого кута: Переосмислення співпраці в умовах поляризованого світу», який сьогодні презентувала Програма розвитку ООН

Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI) був створений Програмою розвитку ООН (UNDP) для того, щоб показати: справжній розвиток держави визначається не лише економічним зростанням, а й можливостями людей реалізувати свій потенціал. У 2024 році HDI продовжує залишатися одним із найважливіших інструментів оцінювання добробуту суспільства.

HDI включає три ключові виміри:

довге та здорове життя – вимірюється через середню тривалість життя населення.

знання та освіта – враховуються середня тривалість навчання та очікувана тривалість освіти для дітей.

гідний рівень життя – оцінюється через валовий національний дохід на душу населення з поправкою на купівельну спроможність.

Якщо ж говорити про Україну, то поточні дані Індексу людського розвитку здебільшого відображають негативний вплив пандемії COVID-19 на людський розвиток в нашій державі, оскільки доступ до найновіших даних залишається обмеженим. Після урахування соціально-економічної нерівності ІЛР України становить 0,676, тобто «втрата» у розвитку через нерівність становить 7,9%. Зі збільшенням нерівності в країні зростають і втрати в людському розвитку [91].

24 лютого 2022 р. Росія здійснила повномасштабне вторгнення на територію України. Внаслідок чого Україна зазнала значних втрат людського капіталу. Ці втрати доцільно розподілити на дві групи: прямі та непрямі. До прямих втрат належать вимушена міграція, примусова депортація населення України в Росію, вбивство мирного населення, загибель військових [93].

Втрати людського капіталу України внаслідок російської агресії 2022 року у значній мірі проявилися у міграції населення: мільйони українців були змушені залишити країну, шукаючи безпеки за кордоном. Серед них значна частина – це молодь, жінки та діти. Значна частина мігрантів інтегрувалася у країни Європейського Союзу, отримавши доступ до освіти, медицини та ринку праці. Хоча це забезпечило їм безпеку, для України така міграція означає втрату значної частини трудових ресурсів та інтелектуального потенціалу. Це призвело до демографічного дисбалансу, зменшення трудових ресурсів та ризику «витоку мізків», коли висококваліфіковані спеціалісти інтегруються у економіки інших держав.

У такий спосіб в Україні зменшилася кількість працездатного населення, особливо молоді та жінок репродуктивного віку. Це негативно впливає на народжуваність та демографічну стабільність. Водночас у країні зростає частка літніх людей, що створює додаткове навантаження на соціальну систему.

Так, згідно з доповіддю Фонду народонаселення ООН, на початок 2023 року в Україні проживало 36,7 млн осіб, а Інститут демографії та соціальних досліджень припускає, що станом на 1 січня 2023 року населення України становило 28-34 млн осіб [94]. З 24 лютого 2022 року Україну покинуло приблизно 6-8 млн біженців. Водночас експерти припускають, що частка незворотних мігрантів становитиме близько 50 %, а загальний обсяг економічних збитків, пов'язаних із втратами людських ресурсів, сягне 348,5 млрд грн або 6,3 % ВВП [95]. За найгіршими оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень, у 2033 році в Україні може залишитися лише 26 млн осіб [96].

Важливою складовою людського капіталу є освіта. Українські діти та студенти, які виїхали за кордон, здобувають знання у європейських школах та університетах. Проте існує ризик, що значна частина з них не повернеться в Україну після завершення навчання. Це означає втрату майбутніх висококваліфікованих кадрів, які могли б працювати на розвиток української економіки та науки.

З іншого боку, освітні програми української молоді, яка перебуває за кордоном, допоможуть створити нову групу високоосвіченої, мультикультурної молоді – цьому сприятиме доступ до безкоштовної освіти в європейських

навчальних закладах та програма підтримки переміщених членів сімей з України. Проте частина високоосвіченої молоді не повернеться до рідної країни. Цілком ймовірно, що це також більшою мірою стосується учнів старших класів. Оскільки цей сегмент молоді менше залежить від батьків, і якщо вони продовжать навчання в університетах та професійно-технічних закладах Європи, вони зможуть адаптуватися та інтегруватися в країнах тимчасового проживання [93].

Важливо також наголосити, що міграція кваліфікованих працівників призводить до зменшення продуктивності праці та падіння економічного потенціалу. Україна втрачає інженерів, лікарів, вчителів, ІТ-спеціалістів, які знаходять роботу за кордоном. Це створює дефіцит кадрів у ключових галузях, знижує конкурентоспроможність економіки та уповільнює процес відновлення країни.

Разом з тим, міграція також впливає на соціальну структуру суспільства. Втрата активних громадян зменшує потенціал громадських ініціатив, волонтерства та культурного розвитку. Українська діаспора за кордоном підтримує країну фінансово та інформаційно, проте фізична відсутність людей всередині держави знижує її соціальну стійкість.

Проблемним питанням розвитку людського капіталу в Україні є також і той факт, що, за даними міжнародних організацій, сотні тисяч українців були насильно вивезені з окупованих територій до РФ. Серед них – жінки, діти, літні люди, а також працівники різних професій. Часто переселення здійснювалося без згоди людей, із порушенням міжнародного права та прав людини. Це означало не лише фізичне переміщення, а й втрату для України значної частини населення, яке могло б брати участь у відновленні країни. Примусове переселення призвело до зменшення чисельності населення на окупованих територіях та загалом в Україні. Втрата молодих сімей і дітей означає зниження народжуваності та посилення демографічної кризи. Крім того, розрив сімейних зв'язків і відсутність можливості повернення створюють довгострокові проблеми для соціальної стабільності.

Діти, яких примусово переселили до Росії, часто потрапляли у середовище, де їхня ідентичність піддавалася асиміляції. Це означає втрату культурного та

освітнього потенціалу для України. Вони отримують освіту за російськими програмами, що формує інше світоглядне середовище й ускладнює їхнє повернення до українського суспільства. Таким чином, країна втрачає майбутніх громадян, які могли б стати носіями української культури та знань [93].

Варто зауважити, що в умовах повномасштабної війни використання повною мірою інтелектуального та творчого потенціалу людського капіталу в Україні є неможливим. Війна створює атмосферу нестабільності та небезпеки, що обмежує можливості для розвитку науки й освіти [93]. Навчальні заклади змушені працювати дистанційно або припиняти діяльність через руйнування інфраструктури. Наукові дослідження зупиняються, адже ресурси спрямовуються на оборону та виживання. Це означає, що інтелектуальний потенціал країни не може реалізуватися у повному обсязі.

Творчість потребує свободи, стабільності та доступу до ресурсів. В умовах війни митці, письменники, музиканти та інші представники культурної сфери часто змушені залишати країну або змінювати напрям своєї діяльності. Їхня творчість зосереджується на темі війни, втрат і виживання, що обмежує різноманітність культурного розвитку. Війна супроводжується стресом, травмами та невизначеністю. Люди зосереджуються на виживанні, а не на самореалізації. Психологічний стан суспільства знижує продуктивність праці та інноваційну активність. У таких умовах навіть найталановитіші громадяни не можуть повністю використати свій потенціал. Таким чином, творчий потенціал людського капіталу використовується лише частково.

Освіта та охорона здоров'я є ключовими складовими людського капіталу та соціально-економічного розвитку держави. Вони формують інтелектуальний потенціал суспільства, забезпечують його фізичне та психологічне благополуччя. Проте російська збройна агресія проти України, що розпочалася у 2022 році, завдала нищівного удару по цих сферах, спричинивши масштабні руйнування інфраструктури, втрати кадрів та зниження доступності базових послуг для населення.

З початку війни тисячі шкіл, дитячих садків, університетів та інших освітніх закладів були пошкоджені або знищені. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 2024 рік понад 3 тисячі навчальних закладів постраждали від обстрілів та бомбардувань, а сотні були повністю зруйновані. Це означає, що мільйони дітей втратили можливість навчатися у безпечних умовах [83]. Крім фізичних руйнувань, війна спричинила масову міграцію учнів та студентів за кордон. Водночас ті, хто залишився, змушені навчатися дистанційно, часто без належного доступу до інтернету чи електроенергії. Це знижує якість освіти та поглиблює нерівність між різними регіонами.

Не менш драматичною є ситуація у сфері охорони здоров'я. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, з початку війни було атаковано понад тисячу медичних закладів, включно з лікарнями, поліклініками та аптеками. Частина з них зруйнована повністю, інші працюють у надзвичайно складних умовах [97].

Руйнування лікарень означає зниження доступності медичних послуг, особливо у прифронтових та окупованих регіонах. Пацієнти часто не мають можливості отримати базову допомогу, а складні операції чи лікування стають недосяжними. Крім того, війна спричинила відтік медичних кадрів: лікарі та медсестри змушені евакуюватися або працювати у перевантажених умовах, що знижує якість обслуговування.

Руйнування інфраструктури освіти й охорони здоров'я має не лише матеріальний, а й соціальний вимір. Діти, які втратили доступ до якісної освіти, стикаються з психологічними травмами, що впливають на їхню мотивацію та здатність навчатися. Пацієнти, які не можуть отримати медичну допомогу, втрачають довіру до системи та відчують беззахисність. Це створює довгострокові проблеми для відновлення людського капіталу країни.

Освіта та охорона здоров'я є фундаментом економічного розвитку. Руйнування їхньої інфраструктури означає зниження продуктивності праці, втрату інноваційного потенціалу та зростання соціальних витрат. Україна змушена

спрямовувати значні ресурси на відновлення зруйнованих закладів, що відволікає кошти від інших сфер розвитку.

Попри масштабні втрати, Україна вже розробляє програми відновлення освітньої та медичної інфраструктури. Міжнародні партнери, зокрема Європейський Союз та Світовий банк, надають фінансову та технічну допомогу. Проте процес відновлення буде тривалим і потребуватиме комплексного підходу: модернізації закладів, цифровізації освіти та медицини, підготовки нових кадрів та повернення тих, хто виїхав за кордон. Так, розвиток людського капіталу є одним із ключових напрямків роботи Уряду над Планом України в рамках програми Ukraine Facility, адже саме він визначає здатність держави відновлюватися після війни, інтегруватися у європейський простір та забезпечувати стійке економічне зростання [98].

Одним із пріоритетів Плану є розбудова безпечного та інклюзивного освітнього середовища. Війна завдала значних руйнувань освітній інфраструктурі, тисячі шкіл і університетів були пошкоджені або знищені. Тому уряд ставить за мету модернізацію освітніх закладів, впровадження цифрових технологій та забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх громадян.

Особливу увагу приділено трансформації професійної освіти, яка має відповідати потребам ринку праці та сприяти відновленню економіки. Підготовка кваліфікованих кадрів для промисловості, будівництва, енергетики та оборонної сфери є стратегічним завданням, адже саме ці галузі визначають стійкість держави у післявоєнний період. Другим важливим напрямком є покращення системи охорони здоров'я та реабілітації осіб з інвалідністю [98]. Війна спричинила масштабні втрати серед населення, зростання кількості поранених та людей із психологічними травмами. План України передбачає розвиток сучасних медичних центрів, впровадження програм реабілітації та підтримку ветеранів.

Соціальна політика також є складовою розвитку людського капіталу. Забезпечення доступу до соціальних послуг, підтримка вразливих груп населення та створення умов для повернення мігрантів мають стати основою відновлення демографічного та трудового потенціалу країни.

Розвиток людського капіталу неможливий без ефективного ринку праці. Уряд працює над створенням умов для інклюзивної зайнятості, що передбачає підтримку молоді, жінок, ветеранів та людей з інвалідністю. Важливим завданням є узгодження навичок працівників із потребами економіки, що досягається через реформу освіти та розвиток системи перекваліфікації [98].

Інновації та цифровізація також є ключовими складовими. План України в рамках Ukraine Facility передбачає стимулювання інноваційних галузей, розвиток ІТ-сектору та впровадження цифрових технологій у державне управління, освіту й охорону здоров'я. Це дозволить підвищити ефективність використання людського капіталу та забезпечити його конкурентоспроможність на глобальному рівні.

Програма Ukraine Facility є не лише внутрішнім планом реформ, а й інструментом міжнародної співпраці. Європейський Союз надає фінансову та технічну допомогу для реалізації заходів, спрямованих на розвиток людського капіталу. Це включає інвестиції у освіту, охорону здоров'я, соціальну політику та інновації. Таким чином, Україна отримує можливість інтегрувати свої стандарти у європейський простір та забезпечити стійкий розвиток.

Якщо ж говорити про здобутки людського капіталу в Україні в умовах російської збройної агресії, то варто підкреслити, що українське суспільство продемонструвало унікальні здобутки в цій сфері, які стали основою стійкості та здатності країни протистояти агресору. Зокрема, одним із найважливіших здобутків людського капіталу України є масовий волонтерський рух. Мільйони громадян долучилися до допомоги армії, переселенцям, постраждалим від війни. Це стало прикладом мобілізації соціального капіталу, який є невід'ємною частиною людського ресурсу країни.

З перших днів війни українці продемонстрували безпрецедентну готовність допомагати армії та цивільному населенню. За даними дослідження організації «Єднання», 77% громадських організацій долучилися до підтримки Збройних сил України, а українські ЗМІ почали писати про волонтерські ініціативи у 10 разів частіше, ніж до війни. Фінансова підтримка також була масштабною: лише на рахунки НБУ та у три найбільші фонди («United24», «Повернись живим», фонд

Сергія Притули) українці та іноземні донори перерахували понад 33,96 млрд грн (майже 1 млрд доларів). Це свідчить про високий рівень довіри суспільства до волонтерських структур [99].

Волонтерський рух в Україні отримав значну підтримку з боку діаспори та міжнародних партнерів. За даними дослідження RTI, українська діаспора активно долучалася до збору коштів, гуманітарної допомоги та інформаційної підтримки. Це підкреслює глобальний характер українського волонтерства, яке стало частиною міжнародної солідарності проти агресії [100].

Волонтерство стало не лише матеріальною допомогою, а й психологічною підтримкою суспільства. Участь у волонтерських ініціативах допомагала людям долати відчуття безпорадності, формувала відчуття причетності до спільної боротьби. Культурні та освітні проекти, що виникли під час війни, також стали формою громадянської активності, спрямованої на збереження ідентичності та моральної стійкості.

Війна спричинила трансформацію громадянського суспільства. За аналітичним звітом Національного інституту стратегічних досліджень, громадські організації адаптувалися до умов війни, створюючи нові формати роботи: онлайн-координацію, цифрові платформи для збору коштів, мобільні групи допомоги. Громадянська активність проявилася не лише у волонтерстві, а й у самоорганізації громад: створювалися локальні ініціативи для забезпечення укриттів, евакуації населення, розподілу гуманітарної допомоги. Це свідчить про високий рівень соціальної згуртованості [101].

Варто також підкреслити той факт, що посилення національної самоідентичності населення України в умовах російської збройної агресії стало одним із найважливіших соціальних процесів останніх років. Війна не лише принесла руйнування та втрати, але й стала каталізатором консолідації українців навколо спільних цінностей, культури та ідеї незалежності. За даними досліджень Інституту соціології НАН України, після 2022 року спостерігається різке зростання рівня національної самоідентифікації серед населення. Люди дедалі частіше визначають себе саме як українці, а не як носії радянської чи «спільної

пострадянської» ідентичності. Це пояснюється тим, що агресія Росії стала фактором, який чітко розділив «своїх» і «чужих» [102].

Одним із найважливіших аспектів посилення національної ідентичності стала українізація мовного простору. Багато громадян, які раніше користувалися російською мовою у побуті, свідомо перейшли на українську. Це не лише культурний вибір, а й політична позиція, що демонструє відмову від асоціацій із державою-агресором.

Війна спричинила відродження інтересу до української культури, історії та традицій. Символи – прапор, герб, гімн – набули нового значення, стали маркерами єдності та стійкості. За словами дослідників Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, саме війна дала поштовх до кардинального зміцнення позицій загальнонаціональної ідентичності [103].

Важливим здобутком стало формування нової політичної нації, де національна ідентичність поєднується з громадянською. Люди відчують себе частиною спільноти не лише за етнічними ознаками, а й через спільну боротьбу за свободу та демократичні цінності. Це явище описується як трансформація української ідентичності у напрямку консолідації навколо ідеї незалежності та демократії.

Особливу роль у процесі посилення національної ідентичності відіграє молодь. Саме вона активно долучається до волонтерських рухів, культурних ініціатив та інформаційної боротьби. Молоде покоління формує нову українську ідентичність, яка поєднує традиції з сучасними європейськими цінностями. Війна спричинила травми та втрати, але водночас стала джерелом психологічної стійкості та гордості. Усвідомлення себе українцем у таких умовах означає не лише культурну належність, а й готовність боротися за свободу. Це посилює внутрішню мотивацію та формує відчуття спільної мети.

Посилення національної ідентичності проявляється і на міжнародному рівні. Українська діаспора активно підтримує країну, а світ дедалі більше асоціює Україну з незалежною нацією, яка бореться за свої права. Це сприяє формуванню позитивного іміджу держави та зміцнює її позиції у глобальному просторі.

Варто також зазначити, що одним зі здобутків розвитку людського капіталу в Україні стала зміна цінностей населення в умовах російської збройної агресії, що проявилось у зростанні патріотизму, переосмисленні свободи та демократії, посиленні солідарності й взаємодопомоги, а також у переоцінці матеріальних благ на користь родини, безпеки та духовної стійкості. Цінності суспільства є фундаментом його розвитку, адже вони визначають поведінку людей, їхні пріоритети та соціальні орієнтири. В умовах війни ці цінності зазнають трансформації, оскільки змінюються обставини життя, виникають нові виклики та потреби.

Війна показала, що свобода та демократія не є абстрактними поняттями, а реальними цінностями, за які варто боротися. Українці дедалі більше усвідомлюють важливість незалежності держави, права на самовизначення та демократичних інститутів. Це проявляється у високому рівні підтримки європейської інтеграції та прагненні до членства в ЄС і НАТО. Згідно з дослідженням Gradus Research, 2022 рік докорінно змінив те, у що українці вірять та що цінують найбільше: свобода, гідність та право на власний вибір стали ключовими орієнтирами [104].

Ще однією ключовою зміною стало зростання цінності солідарності. Волонтерський рух, який охопив мільйони людей, став прикладом того, як громадяни готові допомагати армії, переселенцям, постраждалим від війни. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, війна спричинила масову мобілізацію громадянського суспільства та нові форми самоорганізації [101]. Це свідчить про те, що взаємодопомога та колективна відповідальність стали новими соціальними цінностями, які зміцнюють суспільство у кризових умовах.

Війна змусила багатьох українців переосмислити значення матеріальних благ. Умови постійної небезпеки, втрати майна та вимушене переселення показали, що головними є не гроші чи власність, а безпека, життя та здоров'я. Це призвело до зростання цінності простих речей – родини, дому, спільноти. Цінність родини та близьких стосунків значно зросла. Люди усвідомили важливість підтримки один

одного, збереження сімейних зв'язків навіть у розлуці чи евакуації. Родина стала головним джерелом психологічної стійкості та мотивації для виживання [93].

В умовах війни українці почали більше цінувати психологічну стійкість та духовні ресурси. Зросла роль релігії, культури та традицій як джерел внутрішньої сили. Це допомагає долати травми та втрати, формує відчуття спільної мети та надії на майбутнє.

Висновки до розділу 2

Інтелектуальний капітал є стратегічним ресурсом сучасної України. Він охоплює знання, навички, інноваційний потенціал, освітній рівень та здатність суспільства до творчої діяльності. У період війни та післявоєнного відновлення саме інтелектуальний капітал визначає конкурентоспроможність держави, її здатність інтегруватися у європейський простір та забезпечувати стійкий розвиток.

Науковий потенціал України зазнав значних втрат через міграцію кадрів та руйнування лабораторій. Проте водночас війна стала стимулом для розвитку прикладних досліджень, особливо у сфері оборонних технологій, ІТ та медицини. Освіта залишається ключовою складовою розвитку інтелектуального капіталу. Попри руйнування інфраструктури та вимушену міграцію студентів і викладачів, система освіти продовжує функціонувати, активно використовуючи дистанційні технології.

Втрати людського капіталу України від міграції внаслідок російської агресії 2022 року є комплексними: демографічними, освітніми, економічними та соціальними. Масова міграція зменшила кількість працездатного населення, призвела до відтоку кваліфікованих кадрів та створила ризики для майбутнього розвитку країни. Для подолання цих наслідків необхідно розробити державну політику, спрямовану на повернення мігрантів, створення сприятливих умов для їхньої роботи та життя в Україні, а також інвестування у відновлення освіти й економіки.

Російська збройна агресія проти України спричинила масштабні руйнування інфраструктури освіти та охорони здоров'я. Це призвело до втрати доступу до

базових послуг, зниження якості освіти й медицини, відтоку кадрів та поглиблення соціальної кризи. Відновлення цих сфер є стратегічним завданням держави, адже без них неможливо забезпечити розвиток людського капіталу та стійкість суспільства.

Розвиток людського капіталу є одним із ключових напрямків роботи уряду над Планом України в рамках програми Ukraine Facility. Він охоплює освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, ринок праці та інновації. Це стратегічний ресурс, без якого неможливе відновлення країни та її інтеграція у європейський простір. Попри масштабні втрати, українське суспільство продемонструвало здатність мобілізувати свої ресурси, адаптуватися до нових умов та інтегруватися у світовий простір. Ці здобутки свідчать про те, що людський капітал є найціннішим ресурсом України, який забезпечує її стійкість та перспективи розвитку. В умовах війни він стає не лише економічним чинником, а й основою національної ідентичності та міжнародного визнання. Саме завдяки здобуткам людського капіталу Україна має шанс не лише вистояти, а й побудувати нове майбутнє, засноване на знаннях, культурі та інноваціях.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1. Напрями та інструменти державної політики розвитку ключових складових інтелектуального капіталу України в умовах російсько-української війни

Розвиток ключових складових інтелектуального капіталу України в умовах російсько-української війни є стратегічним завданням державної політики. Основні напрями охоплюють освіту, науку, інновації, культуру та цифровізацію, а інструментами виступають реформи, міжнародна підтримка, інвестиції у людський потенціал та правовий захист інтелектуальної власності.

У попередній частині роботи було виявлено, що найбільшою проблемою в Україні щодо формування економіки знань є відсутність зацікавленості уряду в

розвитку науки, в результаті чого відставання наукового сектору в економічному розвитку щорічно зростає. Крім того, розвинені країни протягом останніх десятиліть не лише активно переманювали і залучали українських фахівців та експертів, а й виділяли значні ресурси на розвиток наукових галузей як основного стратегічного напрямку свого економічного розвитку. Мінливість науково-технічної та інноваційної політики уряду України призвела до негативних структурних змін в економіці та переважання низькотехнологічних структур.

Також було виявлено, що інноваційний розвиток в Україні гальмується:

- недостатніми фінансовими ресурсами для забезпечення наукового прогресу та впровадження нових ідей;
- неефективністю правової та регуляторної системи регулювання та стимулювання інноваційної діяльності;
- низькою зацікавленістю держави у стимулюванні та розвитку інноваційної діяльності в країні в цілому.

На нашу думку, необхідна нова філософія розвитку національної науково-технічної та інноваційної діяльності, створення нових підходів до економічного стимулювання інноваційної діяльності, поєднання існуючих ресурсів та їх концентрація в найперспективніших для української економіки напрямках. У зв'язку з цим рекомендується досліджувати та використовувати міжнародний досвід, зокрема той, що зазвичай застосовується в розвинених країнах.

Для України, яка має численні проблеми щодо науково-технічного розвитку, що виникли в результаті переходу до ринкової економіки, особливий інтерес становить досвід створення системи державної підтримки науково-технічних починань у таких країнах, як США та Японія.

Якщо говорити про США, то за відносно короткий проміжок часу ця країна стала провідною державою світу щодо науково-технічних інновацій, і сьогодні Сполучені Штати Америки мають найсучаснішу та високоефективну систему наукової підтримки. Щоправда, процедура створення цієї системи відбувалася у відносно спокійній обстановці, без руйнівних потрясінь для суспільства і науки.

Наразі в США створено функціонуючу систему державного управління науково-технічним розвитком. В результаті цього було створено Управління науково-технічної політики, яке зараз є частиною адміністрації президента. Його основною метою є рекомендувати Президенту та його адміністрації важливість науки і техніки для ситуації в країні на міжнародному та внутрішньому рівнях. Для визначення пріоритетів країни в науці і техніці та розробки національної стратегії щодо науки і техніки було створено Національну раду з питань науки і технологій. Вона включає чотири комітети:

- омітет з питань науки;

- омітет з питань технологій;

- омітет з питань довкілля та природних ресурсів;

- омітет з питань внутрішньої та національної безпеки.

Для підвищення ефективності взаємодії між виконавчою владою та науковою спільнотою, а також приватним сектором з питань наукових та освітніх пріоритетів у 2001 році було створено Президентську раду з питань науки і технологій. До її складу входять представники таких галузей: сільське господарство, наука, освіта та неурядові організації. Унікальну роль у структурі виконавчої влади відіграє Національний науковий фонд, його основними обов'язками є підтримка всіх напрямків фундаментальних досліджень у країні (крім медичних досліджень). Національний науковий фонд (National Science Foundation, NSF) є незалежною федеральною агенцією, яка відіграє стратегічну роль у формуванні наукової політики та фінансуванні досліджень.

Національний науковий фонд був створений у 1950 році з метою підтримки фундаментальних досліджень та розвитку освіти у сфері науки й техніки. Його діяльність охоплює широкий спектр завдань:

- фінансування наукових досліджень у галузях математики, фізики, біології, інженерії, комп'ютерних наук та соціальних дисциплін;

- розвиток STEM-освіти (Science, Technology, Engineering, Mathematics), що забезпечує підготовку нових поколінь висококваліфікованих кадрів;

стимулювання інноваційної діяльності через гранти, підтримку стартапів та створення дослідницьких центрів;

міжнародна співпраця у сфері науки та технологій, що дозволяє США залишатися лідером у глобальному науковому просторі.

Національний науковий фонд є одним із головних інструментів державної політики у сфері науки. Щороку фонд фінансує тисячі проєктів, що сприяють розвитку нових технологій та інновацій. За даними офіційних звітів, близько 25% усіх федеральних інвестицій у фундаментальні дослідження у США здійснює саме NSF. Це означає, що фонд має вирішальний вплив на формування наукового середовища та визначення пріоритетів розвитку.

Особливу увагу NSF приділяє підтримці молодих учених та освітніх програм. Це дозволяє формувати кадровий потенціал, необхідний для збереження конкурентоспроможності США у майбутньому. Окрім фінансування фундаментальних досліджень, NSF активно підтримує інноваційні проєкти, які мають практичне застосування. Програми фонду спрямовані на розвиток технологічних кластерів, комерціалізацію наукових результатів та створення нових підприємств. Таким чином, NSF виступає не лише регулятором, а й каталізатором інноваційної економіки США.

Важливо визнати, що загалом система управління науково-технічним розвитком у Сполучених Штатах є децентралізованою. Кілька відомств займаються регулюванням науки і техніки: Міністерство оборони, Міністерство енергетики, Національне управління з аеронавтики та дослідження космічного простору (NASA), Міністерство охорони здоров'я та соціальних служб, а також Національний науковий фонд відіграють особливу роль у регулюванні науки і техніки. На них припадає понад 94% загального федерального фінансування досліджень і розробок. Науково-технічна програма кожного штату офіційно визнана в США як «програмний закон». Кожні кілька років Президент надає Конгресу детальний звіт про стан науки і техніки в країні та зосереджується головним чином на впровадженні програмних законів.

Політика США у сфері науки і технологій у значній мірі регулюється нормами Закону «Створення можливостей для суттєвого просування технологій, освіти та науки» (America COMPETES Act), який був прийнятий у 2007 році. Метою розроблення цього законодавства є сприяння науковим дослідженням та інноваціям у США шляхом фінансування освіти, підготовки наукових кадрів, надання гарантій для розвитку інноваційних виробничих технологій та створення наукової інфраструктури.

Ключові положення закону включають:

підтримку фундаментальних досліджень через фінансування Національного наукового фонду (NSF) та Міністерства енергетики США;

розвиток STEM-освіти (наука, технології, інженерія, математика), що має забезпечити підготовку нових поколінь висококваліфікованих кадрів;

стимулювання інноваційної діяльності через гранти, програми підтримки стартапів та розвиток технологічних кластерів;

захист критичних технологій та виробничих ланцюгів, зокрема у сфері напівпровідників та високотехнологічного виробництва.

також передбачає проведення періодичної оцінки наукового прогресу в галузі науки, освіти та розвитку нових технологій, а також оцінки змін у загальній конкурентоспроможності американської науки і технологій. У 2010 році до Закону «America COMPETES» було внесено зміни, щоб надати пріоритет впровадженню фундаментальних досліджень у фізичних науках, що збільшить освітні можливості в цих галузях, зміцнить інфраструктуру для інновацій та сприятиме розвитку надійної нації. У 2022 році було опубліковано нову редакцію America COMPETES технологій. Сучасна версія закону приділяє особливу увагу захисту критичних виробничих ланцюгів, розвитку напівпровідникової промисловості та підтримці інноваційних компаній.

У 2009 році адміністрація Обама ініціювала розробку «Американської інноваційної стратегії», друге видання якої вийшло у 2015 році. Стратегія спрямована на забезпечення економічного зростання за рахунок наукових інновацій

та розробок як засобу збільшення доходів, створення більш передових робочих місць та покращення якості життя. Для дотримання загальних принципів наукового розвитку уряд США розробляє плани розвитку науки в конкретних галузях економіки.

Координацію технологічного розвитку в США здійснює Адміністрація з питань технологій Міністерства торгівлі, яка має три складові частини: Національний інститут стандартів і технологій, Національну службу технічної інформації та Управління технологічної політики. Обов'язки Адміністрації з питань технологій полягають у максимізації користі від технологій для економічного розвитку.

Якщо говорити про Японію, то ця країна традиційно вважається однією з провідних країн світу у сфері науки та технологій. Її економічне зростання після Другої світової війни значною мірою було зумовлене інвестиціями у науково-дослідну діяльність та інновації. У ХХІ столітті, коли глобальна конкуренція у сфері високих технологій посилюється, Японія формує комплексну науково-технологічну та інноваційну політику, яка має забезпечити її лідерські позиції у світі.

Науково-технологічна та інноваційна політика Японії протягом тривалого часу, особливо після повоєнних років, базувалася на запозиченні зарубіжних науково-технічних досягнень (отримання ліцензій, створення спільних підприємств та участь у міжнародних дослідженнях). Це сприяло економічному розвитку країни в більшості галузей. Останнім часом уряд Японії спрямував свої основні зусилля та ресурси на отримання фундаментальних нових знань та підготовку висококваліфікованих спеціалістів. Вона характеризується високим ступенем розвитку прикладних досліджень та швидким перенесенням результатів досліджень і розробок у виробництво приватними компаніями.

Незважаючи на низькі темпи економічного зростання в останні роки, уряд Японії присвятив свої зусилля втіленню концепції Четвертої промислової революції. Це стало однією з найважливіших концепцій у довгостроковій стратегії економічного розвитку країни. Пріоритетом науково-технологічного розвитку

Японії є реалізація концепції «суперрозумного» (Super-smart) суспільства, заснованого на технологіях Інтернету речей, великих даних та штучного інтелекту.

Згідно з «Білою книгою з науки, технологій та інновацій» Міністерства освіти, культури, спорту, науки і технологій Японії (MEXT), ключовими пріоритетами є:

розвиток штучного інтелекту (AI) та його інтеграція у промисловість, медицину та освіту.

біотехнології та медицина, включно з геномними дослідженнями та інноваційними методами лікування.

енергетика та сталий розвиток, з акцентом на відновлювані джерела енергії та технології зниження викидів вуглецю.

цифровізація економіки, розвиток «смарт-міст» та інфраструктури для цифрових послуг.

Японія планує посилити інвестиції у дослідження та розробки, розширити міжнародну співпрацю та створити умови для інтеграції науки у всі сфери економіки. Особливу увагу приділяють розвитку «суспільства 5.0» - концепції, яка передбачає гармонійне поєднання цифрових технологій, штучного інтелекту та людських потреб. Крім того, Уряд Японії ухвалив «Integrated Innovation Strategy 2024», яка визначає три ключові напрями:

посилення глобальної конкурентоспроможності через розвиток ключових технологій (AI, квантові обчислення, біотехнології);

- забезпечення безпеки та стійкості суспільства, включно з кіберзахистом та технологіями для медицини;

- міжнародна співпраця, що передбачає активну участь Японії у глобальних наукових проектах та обмін знаннями.

Генеральна рада з питань науки, технологій та інновацій при Офісі прем'єр-міністра відповідає за нагляд за координацією науково-технічної політики в Японії. Рада має Комітет з питань бюджетної стратегії для науки, технологій та інновацій, цей комітет розглядає всі запити на бюджет від міністерств та подає їх до Міністерства фінансів. Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій

(MEXT) та Міністерство економіки, торгівлі та промисловості (METI) мають широкий спектр повноважень у сфері науки і технологій, а Міністерство освіти відповідає за фундаментальні дослідження.

Міністерство економіки, торгівлі та промисловості сприяє технологічному розвитку та відповідає за дослідження та розробки в промисловому секторі. Воно виконує кілька дослідницьких програм, що сприяють об'єднанню науки та промисловості. До його складу входить Агентство промислової науки і технологій, яке має 15 дослідницьких установ.

Важливу роль у формуванні політики відіграє Національний інститут політики у сфері науки і технологій (NISTEP), який проводить аналітичні дослідження та оцінює стан інноваційної діяльності. Згідно з його звітами за 2024 рік, японські компанії активно інвестують у дослідження та розробки, особливо у сферах робототехніки, автомобілебудування та фармацевтики

Основною формою державної підтримки науки в Японії є фінансування державних установ та університетів, а також численних дослідницьких центрів, що перебувають у спільній власності уряду та приватних корпорацій. Крім того, слід визнати, що держава не відіграє першочергової ролі у фінансуванні досліджень і розробок, а натомість бере участь у формуванні науково-технічної політики країни. Японські університети відіграють менш значну роль в інноваційній системі, ніж американські. Слабкою стороною японської інноваційної системи є низький відсоток фундаментальних досліджень та обмежений розвиток фінансування створення підприємств.

Політика у сфері науки і техніки в Японії регулюється Законом про науку, техніку та технології, який був прийнятий парламентом у 1995 році. Закон вимагає, щоб найважливіші компоненти державної політики у сфері науки і техніки регулярно обговорювалися та відображалися в «базових планах». Наразі діє п'ята версія «Базового плану розвитку науки і техніки».

П'ятий базовий план розвитку описує чотири важливі пріоритети науково-технічної політики:

створення нових якісних переваг, що представляють інтерес для розвитку майбутньої промисловості та суспільних перетворень.

вирішення економічних та соціальних питань;

удосконалення фундаментальних компонентів науково-технічної політики (наука, техніка, інновації);

створення функціональної системи, яка поєднує навчання працівників та освіту їхніх знань, а також фінансування нових ідей. Результатом реалізації Базового плану є перехід до «Суспільства 5.0», що вважається новим етапом в еволюції економіки та суспільства. Це усуне нерівність інформаційних платформ та наукових виробників, властиву Промисловій революції 4.0, а також сприятиме подальшому розвитку науки і техніки для всіх членів суспільства.

Впровадження кількох законодавчих актів щодо організації науково-технічної діяльності, а також створення п'ятирічних планів дозволили уряду Японії впровадити кілька суттєвих змін у системі досліджень і розробок країни:

більшити співпрацю між університетами, промисловістю та державними організаціями, що займаються дослідженнями;

більшити підтримку молодих вчених шляхом збільшення кількості стипендій та обсягу академічних поїздок тощо;

коротити час, необхідний для передачі прав інтелектуальної власності, що фінансується державою. На цей момент високотехнологічні галузі, такі як нано-біотехнології, нові матеріали, гена інженерія, інформаційні системи та телекомунікації, отримали значний розвиток. Державна підтримка фундаментальних досліджень також зросла, що було зумовлено, головним чином, зростанням конкуренції з боку Китаю, що призвело до того, що більшість азійських країн наслідували цей приклад.

Основними принципами створення сприятливого для інноваційної діяльності середовища в Японії можна виділити такі:

держава підтримує пріоритетні галузі промисловості за допомогою субсидій та позик (в середньому під 2-2,5% річних), які видаються фінансовими установами за сприяння Банку розвитку Японії та Експортно-імпортного банку Японії;

сприяння придбанню іноземних технологій, що зараз використовуються, та створення умов, що дозволять вітчизняним компаніям співпрацювати з іноземними компаніями в технічних питаннях.

- створення системи швидкої амортизації високотехнологічного обладнання, що допомогло зменшити податкове навантаження японських компаній та полегшити інвестування фінансових ресурсів у нові високотехнологічні компанії та проекти.

Через брак природних ресурсів у Японії уряд вважає науково-технічну політику найважливішим засобом стимулювання економічного зростання та підвищення міжнародної конкурентоспроможності. Саме в Японії були впроваджені перші податкові пільги для науково-технічних проектів, це був перший випадок, коли світ їх застосував. Це було зроблено для того, щоб стимулювати приватний сектор до участі в науково-технічних проектах і розробках.

На нашу думку, Україні слід оцінити можливості адаптації підходу США до розробки законодавчих норм щодо державної підтримки інновацій, а також з підходу Японії до фінансування державної підтримки інновацій.

У США важливу роль відіграє Національний науковий фонд (NSF), який фінансує близько чверті всіх фундаментальних досліджень у країні. Для України корисним було б створення незалежної інституції, яка б координувала наукову політику, розподіляла гранти та забезпечувала прозорість фінансування. Це дозволило б уникнути надмірної бюрократії та підвищити ефективність використання ресурсів.

США активно стимулюють розвиток стартапів та технологічних кластерів через гранти, податкові пільги та венчурне фінансування. Україна могла б запровадити подібні механізми, зокрема створення спеціальних інноваційних зон, де підприємці отримували б доступ до інфраструктури, фінансування та експертної підтримки. Це сприяло б комерціалізації наукових результатів і формуванню конкурентоспроможної економіки.

Американська політика робить акцент на розвитку STEM-освіти, що забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для науки й технологій. Україна

може використати цей досвід, модернізувавши освітні програми, розширивши доступ до сучасних лабораторій та стимулюючи співпрацю університетів із бізнесом. Це дозволить сформувати покоління молодих спеціалістів, здатних працювати у сфері інновацій.

Якщо говорити про досвід Японії, то ми вважаємо, що він вигідний для України з точки зору державного фінансування пріоритетних галузей промисловості через субсидії та позики, сприяння придбанню технологій, створення сприятливого середовища для технічної співпраці між вітчизняними компаніями та іноземними корпораціями, розробки податкових пільг, спрямованих на залучення приватного сектору до досліджень та розробок, а також придбання технологій.

Японія реалізує комплексні програми розвитку науки й технологій, зокрема «Integrated Innovation Strategy» та концепцію «Суспільство 5.0», що передбачає гармонійне поєднання цифрових технологій та людських потреб. Україна могла б використати цей досвід, розробивши власну довгострокову стратегію інноваційного розвитку, яка б враховувала національні пріоритети та глобальні виклики.

Японія стабільно інвестує значні кошти у наукові дослідження, підтримуючи університети, лабораторії та приватні компанії. Для України важливо створити систему стійкого фінансування науки, яка б не залежала лише від бюджетних коштів, а включала гранти, міжнародні програми та партнерство з бізнесом. Це дозволить забезпечити розвиток фундаментальних і прикладних досліджень. Однією з сильних сторін японської моделі є тісна взаємодія між університетами та корпораціями. Це сприяє швидкій комерціалізації наукових результатів. Україна могла б запровадити механізми стимулювання партнерства між науковими установами та підприємствами, створюючи технологічні парки та інноваційні кластери, де наука і бізнес працюють спільно.

Японія, як і США, приділяє особливу увагу розвитку STEM-освіти, формуючи покоління висококваліфікованих спеціалістів. Для України важливо модернізувати освітні програми, розширити доступ до сучасних лабораторій та

стимулювати участь студентів у міжнародних проектах. Це дозволить сформувати кадровий потенціал, здатний працювати у сфері інновацій. Японія активно інтегрується у світовий науковий простір, беручи участь у глобальних дослідженнях та обмінах. Україна може використати цей досвід, розширюючи міжнародну співпрацю, залучаючи гранти ЄС, ООН та Світового банку, а також створюючи умови для повернення українських науковців із-за кордону.

Отже, досвід США та Японії у стимулюванні інноваційної та науково-технічної діяльності може стати корисним для України. Використання таких інструментів, як довгострокове планування, стійке фінансування науки, співпраця бізнесу та університетів, підтримка стартапів та розвиток STEM-освіти, дозволить Україні зміцнити свій інтелектуальний потенціал і забезпечити стійкий економічний розвиток. Успішна адаптація американських та японських практик сприятиме формуванню сучасної інноваційної економіки та інтеграції України у глобальний науково-технологічний простір.

3.2. Механізми державної політики повернення в Україну та реінтеграції людського капіталу

Тривалий конфлікт та геополітичні виклики, з якими стикається Україна, суттєво вплинули на її людський капітал та територіальну цілісність. Оскільки країна прагне відновити стабільність та сприяти формуванню національної єдності, ефективні механізми повернення та реінтеграції її діаспори та переміщеного населення стають надзвичайно важливими. Ці механізми є критично важливими не лише для відновлення робочої сили та економіки України, але й для зміцнення її суверенітету та територіальної цілісності.

Окреслюючи механізми державної політики повернення в Україну та реінтеграції людського капіталу, варто наголосити на важливій ролі культурної дипломатії, яка є важливим інструментом зовнішньої політики сучасних держав. Вона спрямована на формування позитивного іміджу країни, поширення її культурних цінностей та підтримку зв'язку з громадянами, які проживають за

кордоном. Для України, яка має чисельну діаспору у світі, програми культурної дипломатії є ключовим механізмом збереження національної ідентичності та консолідації людського капіталу.

Українська діаспора є потужним ресурсом, який може сприяти розвитку держави. Вона об'єднує мільйони людей, що мають досвід життя у різних країнах, доступ до сучасних технологій та міжнародних ринків. Збереження зв'язку з діаспорою дозволяє Україні залучати цей потенціал для відновлення економіки, науки та культури. Програми культурної дипломатії сприяють формуванню спільного культурного простору між Україною та її громадянами за кордоном. Ці програми не лише підтримують культурну ідентичність, а й формують середовище для повернення інтелектуального капіталу. Люди, які зберігають зв'язок із культурою та мовою, легше інтегруються у суспільство після повернення.

Культурна дипломатія має подвійний ефект. По-перше, вона зміцнює міжнародний імідж України, що сприяє залученню інвестицій та партнерств. По-друге, вона створює умови для реінтеграції людського капіталу: повернення науковців, митців, підприємців, які зберегли культурний зв'язок із батьківщиною. Це дозволяє поєднати міжнародний досвід із національними потребами.

Механізми державної політики повернення та реінтеграції людського капіталу України мають також охоплювати економічні стимули, соціальну підтримку, освітні та культурні програми, а також міжнародну співпрацю. Це комплексний процес, що поєднує державні інституції, бізнес і громадянське суспільство для відновлення кадрового потенціалу країни.

В умовах війни та масової міграції Україна втратила значну частину своїх трудових і інтелектуальних ресурсів. Повернення громадян, які виїхали за кордон, є стратегічним завданням державної політики. Одним із дієвих механізмів може стати запровадження податкових пільг для тих мігрантів, хто повертається і відкриває бізнес в Україні. Це не лише стимулює реінтеграцію людського капіталу, а й сприяє економічному розвитку країни.

Податкові пільги можуть бути у формі зниження або тимчасового звільнення від сплати податків для окремих категорій підприємців. Для українських мігрантів, які повертаються, такі пільги можуть стати важливим стимулом, який:

забезпечить зменшення фінансового навантаження у перші роки діяльності;

д

а - дозволить сформувати сприятливий інвестиційний клімат, що підвищить довіру до держави.

т Запровадження податкових пільг для мігрантів, які повертаються, має кілька позитивних наслідків:

створення нових робочих місць для місцевого населення;

м - залучення інвестицій та розвиток малого й середнього бізнесу;

о - зростання податкових надходжень у майбутньому, адже після завершення життєвого періоду підприємці продовжуватимуть сплачувати податки;

л - повернення кваліфікованих кадрів, які привносять міжнародний досвід та нові технології.

в Податкові пільги мають не лише економічне, а й соціальне значення. Вони формують відчуття підтримки з боку держави, стимулюють громадян до повернення та створюють умови для їхньої успішної реінтеграції. Крім того, бізнес, заснований мігрантами, часто має соціально відповідальний характер: підтримка місцевих громад, інвестиції у соціальні проекти, розвиток освіти та культури.

Одним із дієвих механізмів може стати запровадження державних грантів та кредитів для стартапів тих мігрантів, хто повертається і відкриває бізнес в Україні. Це дозволить не лише стимулювати реінтеграцію людського капіталу, а й сприяти розвитку інноваційної економіки. Для мігрантів, що повертаються, гранти можуть стати важливим стимулом, адже вони забезпечують стартовий капітал та дозволяють реалізувати інноваційні ідеї, привнесені з міжнародного досвіду. Пільгові кредити з низькими відсотковими ставками або відстрочкою платежів утворюють умови для розвитку малого та середнього бізнесу. Вони дозволяють підприємцям інвестувати у виробництво, технології та створення робочих місць, що сприяє економічному відновленню країни. Запровадження грантів і кредитів для

т

и

стартапів мігрантів має подвійний ефект: економічний – через розвиток підприємництва та залучення інвестицій; соціальний – через реінтеграцію громадян у суспільне життя та формування нової політичної нації.

Крім того, до таких механізмів слід віднести і запровадження житлових програм для мігрантів. Наявність власного житла є базовою потребою людини та важливим фактором соціальної стабільності. Житлові програми для підприємців, які повертаються, мають подвійний ефект. По-перше, вони сприяють реінтеграції людського капіталу, адже створюють умови для життя та роботи. По-друге, вони стимулюють розвиток бізнесу, адже власники стартапів отримують можливість інвестувати більше коштів у підприємницьку діяльність, а не у вирішення житлових проблем.

Житлові програми формують відчуття соціальної захищеності та підтримки з боку держави. Це сприяє поверненню кваліфікованих кадрів, які привносять міжнародний досвід та нові технології. Крім того, такі програми допомагають зміцнити місцеві громади, адже нові підприємці створюють робочі місця та інвестують у розвиток регіонів.

Разом з тим, вагоме значення має також залучення міжнародної фінансової підтримки як механізм реінтеграції інтелектуального капіталу України. Міжнародні фінансові інституції – Світовий банк, Європейський Союз, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку – вже активно підтримують Україну. Їхні програми спрямовані на відновлення інфраструктури, розвиток бізнесу та модернізацію освітньої системи. Для реінтеграції інтелектуального капіталу ця підтримка має особливе значення, адже вона створює стійкі фінансові умови для повернення спеціалістів та реалізації їхнього потенціалу в Україні.

Одним із найважливіших ресурсів у системі механізмів реінтеграції людського капіталу є українська діаспора, що налічує мільйони людей у різних країнах світу. Залучення діаспори як джерела інвестицій та розвитку бізнесу може стати дієвим механізмом відновлення економіки та інтеграції інтелектуального потенціалу у національний розвиток.

Українська діаспора є не лише культурним, а й економічним ресурсом. Вона об'єднує людей, які мають доступ до міжнародних ринків, сучасних технологій та фінансових інструментів. Багато представників діаспори займають високі позиції у бізнесі, науці та політиці, що створює можливості для інвестицій та партнерства. Збереження зв'язку з діаспорою дозволяє Україні отримати не лише фінансову підтримку, а й знання, досвід та інноваційні ідеї.

Інвестиції з боку діаспори можуть стати важливим джерелом розвитку української економіки. Це може відбуватися у кількох формах:

прямі інвестиції у бізнес - створення підприємств, які забезпечують робочі місця та впроваджують нові технології.

фінансування стартапів - підтримка інноваційних проектів, що сприяють розвитку ІТ-сектору, біотехнологій та енергетики.

інвестиції у соціальні проекти - розвиток освіти, медицини та культури, що формує сприятливе середовище для повернення людського капіталу.

Одним із дієвих механізмів може стати створення повноцінних вільних економічних зон (ВЕЗ), які здатні забезпечити сприятливі умови для розвитку бізнесу, інновацій та залучення інвестицій. Вільні економічні зони – це території, де діють спеціальні правові та економічні режими, спрямовані на стимулювання підприємницької діяльності. Вони передбачають податкові пільги, спрощені митні процедури, доступ до інфраструктури та інвестиційні стимули. У світовій практиці ВЕЗ стали важливим інструментом залучення капіталу та розвитку інноваційних кластерів.

Для України створення таких зон може стати не лише економічним, а й соціальним механізмом, адже вони здатні забезпечити умови для повернення спеціалістів, які виїхали за кордон, та інтеграції їхнього досвіду у національну економіку. ВЕЗ як механізм реінтеграції інтелектуального капіталу має наступні переваги:

стимулювання інноваційної діяльності. ВЕЗ можуть стати майданчиками для розвитку стартапів, технологічних компаній та науково-дослідних центрів. Це

створює умови для повернення інженерів, науковців та підприємців, які мають міжнародний досвід;
формування сприятливого бізнес-клімату. Податкові пільги та спрощені процедури дозволяють мігрантам, які повертаються, відкривати власні компанії без надмірних бюрократичних бар'єрів;
залучення інвестицій діаспори. Українці за кордоном можуть інвестувати у бізнес у ВЕЗ, використовуючи свій фінансовий та інтелектуальний потенціал;
розвиток регіонів. ВЕЗ сприяють створенню робочих місць та розвитку місцевої інфраструктури, що стимулює повернення населення у рідні регіони.

Інтелектуальний капітал, який повертається через ВЕЗ, стає основою для модернізації економіки та інтеграції України у глобальний науково-технологічний простір. Проте для успішної реалізації необхідно забезпечити законодавчу базу, міжнародну підтримку та ефективну координацію між державою, бізнесом і громадянським суспільством.

Україна має потенціал для створення ВЕЗ у різних регіонах – від промислових центрів до прикордонних територій. Особливу увагу варто приділити розвитку ІТ-кластерів, аграрних технологій та енергетики. Це дозволить залучити не лише фінансові ресурси, а й інтелектуальний капітал, який є критично важливим для відновлення країни після війни.

Висновки до розділу 3

Інтелектуальний капітал є ключовим ресурсом сучасних держав, що визначає їхню конкурентоспроможність у глобальній економіці. США та Японія демонструють успішні моделі його розвитку, які можуть стати корисними для України. Американський досвід базується на масштабному фінансуванні науки та інновацій, зокрема через Національний науковий фонд (NSF) та законодавчі акти на кшталт America COMPETES Act. Важливим є акцент на STEM-освіті, що

забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів. Японія, у свою чергу, реалізує концепцію «Суспільство 5.0», яка поєднує цифрові технології з потребами суспільства. Її політика спрямована на розвиток інноваційних кластерів, тісну співпрацю науки й бізнесу та довгострокове планування.

Для України корисним є поєднання цих моделей: інвестиції у науку й освіту за прикладом США та інтеграція бізнесу й університетів за прикладом Японії. Це дозволить сформувати сучасну інноваційну економіку та забезпечити ефективну реінтеграцію інтелектуального капіталу.

Досвід США у стимулюванні інноваційної та науково-технічної діяльності може стати корисним для України. Використання таких інструментів, як довгострокове фінансування досліджень, створення незалежних інституцій, підтримка стартапів та розвиток STEM-освіти, дозволить Україні зміцнити свій інтелектуальний потенціал і забезпечити стійкий економічний розвиток. Успішна адаптація американських практик сприятиме інтеграції України у глобальний науково-технологічний простір.

Досвід Японії у стимулюванні інноваційної та науково-технічної діяльності може стати корисним для України. Використання таких інструментів, як довгострокове планування, стійке фінансування науки, співпраця бізнесу та університетів, розвиток STEM-освіти та міжнародна інтеграція, дозволить Україні зміцнити свій інтелектуальний потенціал і забезпечити стійкий економічний розвиток. Успішна адаптація японських практик сприятиме формуванню сучасної інноваційної економіки та інтеграції України у глобальний науково-технологічний простір.

Для України, яка зазнала значних втрат через війну та масову міграцію, питання повернення і реінтеграції громадян має стратегічне значення. Механізми державної політики у цій сфері повинні бути комплексними. По-перше, економічні стимули: податкові пільги, гранти та кредити для тих, хто повертається і відкриває бізнес. По-друге, соціальна підтримка: житлові програми, доступ до медицини та освіти, психологічна допомога. По-третє, освітні та наукові ініціативи: визнання дипломів, фінансування досліджень, створення інноваційних кластерів. Важливим

є також розвиток культурної дипломатії та співпраці з діаспорою, що допомагає зберегти зв'язок із громадянами за кордоном.

Отже, ефективна державна політика повернення та реінтеграції людського капіталу має поєднувати економічні, соціальні й культурні інструменти. Це дозволить Україні відновити кадровий потенціал та забезпечити стійкий розвиток у післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

нтонюк В. П. Інтелектуальний капітал України: проблеми його формування та нагромадження. *Управління економікою: теорія та практика*: Зб. наук. пр. К.: ІЕП НАНУ, 2015. С. 3-14.

спірантура в Україні. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*.

U

R

L

[h](#)

азилевич В. Д., Лукашова О. П. Сутність та особливості відтворення інтелектуального капіталу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 28, Ч 1. С. 25-31.

ілоцерківська Н. Г., Борисенко Н. О. Інтелектуальний капітал та освітні ресурси як фактори конструювання глобального простору. *Сучасне суспільство*. 2013. Вип. 1. С. 142-149.

обиль В. В. Інтелектуальний капітал як складова системи управління економічними змінами в умовах воєнного часу. *Ефективна економіка*. 2024. № 2. URL:

идатки. Функціональна класифікація. *Офіційний сайт Державного веб-порталу б*

ишневська О. М., Акімова А. О. Особливості і складові формування інтелектуального капіталу в сучасному суспільстві. *Економічний простір*. 2013. № ж

овканич С. Й., Семів Л. К. Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 13-23.

яркуша Ю. О. Теоретичні аспекти інтелектуального капіталу як економічної категорії. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2010. Вип. 1. С. 496-505.

л

Громадянське суспільство України в умовах війни-2022" - звіт за результатами д

ебובה Н. В. Визначення місця інтелектуального капіталу у системі ресурсів інноваційного потенціалу. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки*. 2020. № 3(1). С. 47-54.

рішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34-40.

я

и

и

и

иха М. В. Інтелектуальний капітал у системі забезпечення інноваційного розвитку країни. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 6. С. 45-49.

оповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2024 році. *Офіційний сайт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти*. .

яченко Н. П. Аналіз основних тенденцій розвитку сфери інноваційної діяльності в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. №1 (63). С.123-128.

яченко Ю. В. Еволюція концепції інтелектуального капіталу: досягнення й виклики. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. Вип. 20(2). С. 294-301.

кономічна статистика / Наука, технології та інновації. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення:

овнір Н. М., Галай В. М. Теоретичні засади формування інтелектуального капіталу на регіональному рівні. *Ефективна економіка*. 2025. № 4. URL:

уравльова І. В. Інтелектуальний капітал як чинник інвестиційної привабливості економічної системи. *Scientific papers of Dmytro Motornyi Tavria state*

агальна середня та професійна (професійно-технічна) освіта в Україні. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.12.2025).

акон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 01.12.2025)

акон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL:

алозна Ю. С., Азьмук Н. А. Людський капітал України в умовах війни: втрати та

інтелектуальний капітал – найважливіший ресурс нації : виступи Б. Патона, А. Наумовця, Ю. Пахомова на Інтелектуальному форумі України. *Вісник Національної академії наук України*. 2003. № 4. С. 6-10.

овтуненко К. В. Сутність та роль інтелектуального капіталу. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1(1). С. 61-65.

озинець Г. О. Структура інтелектуального капіталу. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. *Економічні науки*. 2013. Вип. 23. С. 272-278.

ореняко Г. І. Інноваційна ефективність країн Європи та України за оцінкою Європейського інноваційного табло. *Наука. Технології. Інновації*. 2021. № 4(20). С.

урило Л. І. Інституційне забезпечення формування інтелектуального капіталу. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 1. С. 158-165.

урило Л. І. Інтелектуальний капітал: галузеві особливості формування. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»*. 2019. № 4. С. 89-94.

юдвік І. І. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації економічного простору. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2022 р. № 2 (125). С. 36-40.

ельникова М. В., Кошевий М. М. Формування умов зростання інтелектуального капіталу сектору наукоємних виробництв як складової національної інноваційної системи. *Ефективна економіка*. 2021. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9273> (дата звернення: 01.11.2025).

агорняк Г. С., Хануфф К. Є. Розвиток інтелектуального капіталу в епоху цифровізації у контексті підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств України. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2023. Т.1. №

атрошвілі Г. Р. Інтелектуальний капітал як чинник інноваційної діяльності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2016. Випуск 2(6). С. 38-

аука в Україні у 2024 році. Офіційний сайт Інтернет-видання «Наука і метрика».

лейнікова Л. Г., Веремєєнко О. О., Нагаєць С. В., Щерба В. О. Інтелектуальний капітал як основа національної безпеки держави. *Актуальні проблеми економіки*.

сецький В. Л. Інституційні аспекти розвитку інтелектуального капіталу інноваційної економіки. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2014. № 2. С. 66-71.

алагусинець Р. В. Оцінка ефективності використання інтелектуального капіталу дипломатичними службами України. *Право та державне управління*. 2020. № 3. С.

алагусинець Р. В. Теоретико-методологічні засади формування інтелектуального капіталу дипломатичної служби. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1771> (дата звернення:

артин Г. О., Загородній А. Г. Інтелектуальний капітал суб'єкта господарювання: сутність, складники, методи оцінювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2022. Випуск 45. С. 30-41.

оліщук Ю. М. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. *Політичні дослідження*. 2024. № (дата звернення: 01.12.2025).

оплавська Ж. В., Поплавський В. Г. Інтелектуальний капітал економіки знань. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 2. С. 52-62.

'ять головних фактів про людський капітал України. Офіційний сайт Інтернет-видання «Рубрика». URL: <https://rubryka.com/blog/human-capital-ua/> (дата звернення:

амський А. Ю., Лойко Є. М. Розвиток інтелектуального капіталу в умовах цифрової трансформації суб'єктів господарювання. *European scientific journal of economic and* . 2025. № 1. С. 340-349.

озвиток людського капіталу – один з ключових напрямків роботи Уряду над Планом України в рамках програми Ukraine Facility. *Офіційний сайт Міністерство*

єнко Г. В., Мікуленко Л. І., Аврамова О. О. Інтелектуальний капітал – мета освітнього ринку. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. № 34-35. С. 22-

омойленко А. О. Структурування інтелектуального капіталу в мережевій економіці. *Інтелект XXI*. 2021. № 2. - С. 92-94.

кільки людей проживають в Україні: МВФ оприлюднив оцінку чисельності

явкова А. А. Фінансування освіти в Україні: реалії в умовах війни та перспективи довоєнного відновлення / А. А. Славкова // *Економіка та суспільство*. – 2025. – Вип. 79. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

і
о
ціальні тренди 2023 від Gradus Research: як війна перетворила українців на більш відому націю. *Офіційний сайт Gradus Research*. URL: *вернення: 01.12.2025*).

л
лан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.). *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті*

їбан О. Я. Інтелектуальний капітал як важливий елемент у системі національної безпеки України. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2011. Вип. 4. С. 337-344.

їдєєв Ю. П. Теоретичні основи інтелектуального капіталу та інституційне забезпечення його зростання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 15. С. 135-

и
ціль вивчення: 00122025) Інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал:

с

б

я

й

взаємообумовленість та розмежування категорій. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 353-362.

опільницька Я. О. Інтелектуальний капітал: суть та методика вимірювання. *Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво*. 2013. № 2. С. 25-28.

урчіна С. Г., Азаров В. Г. Інтелектуальний капітал та інтелектуальна власність: визначення і особливості розвитку в умовах глобальних трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 52. URL: (дата звернення: 01.12.2025).

країна залишається країною з високим Індексом людського розвитку – звіт UNDP. *Офіційний сайт Програми розвитку ООН*. URL:

[h](#)

країнське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с. URL:

[з](#)вернення: 01.12.2025).

[w](#)

омутенко Л. О. Інтелектуальний капітал: міжнародний досвід та проблеми розвитку в Україні. *Migration & law*. 2024. Vol. 4, Iss. 4. С. 69-91.

алан М. І. Фактори формування та розвитку інтелектуального капіталу у глобальній економічній системі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2024. Вип. 53. С. 63-67.

іпурінда В. С. Фактори формування інтелектуального капіталу. *Вісник КНТЕУ*. 2013. № 2. С. 18-28.

ереп А. В., Череп О. Г., Будько Д. З. Освітній чинник розвитку інтелектуального капіталу підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. № 9 (267). С. 100-106.

виданенко Г. О., Ніколайчук О. А. Чинники формування та розвитку інтелектуального капіталу як фактора інноваційного розвитку підприємств. *Економічний форум*. 2016. № 1. С. 246-253.

[a](#)

[i](#)

[n](#)

евчук О. А. Квінтесенція інтелектуального капіталу в умовах розвитку економіки знань. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 2. С. 18-21.

имченко О. В. Сучасні погляди на відтворення інтелектуального капіталу. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Серія : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2024. № 2. С. 75-79.

кола В. Ю. Економічне обґрунтування ролі інтелектуального капіталу у формуванні інноваційної економічної системи. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 3(1). С. 72-78.

ульга О. В. Інтелектуальний капітал: сутність та напрями використання. *Економічний вісник*. 2023. №4. С. 28-34.

рчишена Л. В. Витрати на дослідження і розробки та рейтинг України в глобальному індексі інновацій. *Освітня аналітика України*. 2024. № 3 (29). С. 16-

. *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization)* (дата звернення: 01.12.2025)

. *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization)* (дата звернення: 01.12.2025)

О

Ф

Ф

Ф

Ф

Офіційний сайт Ради Європейського Союзу. URL: <https://op.europa.eu/en/web/eu-law-and-publications/publication-detail/-/publication/04797497-25de-11ee-a2d3-01aa75ed71a1> (дата звернення: 01.12.2025)

й

й

а

Офіційний сайт Ради Європейського Союзу. URL: https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2024/ec_rtd_eis-country-profile-ua.pdf (дата звернення: 01.12.2025)

. Офіційний сайт Ради Європейського Союзу. URL: https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2025/ec_rtd_eis-country-profile-ua.pdf (дата звернення: 01.12.2025)

Офіційний сайт Ради Європейського Союзу. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en (дата звернення: 01.12.2025)

О

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization) (дата звернення: 01.12.2025)

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization) (дата звернення: 01.12.2025)

й

н

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization)

с

Ф

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization)

Р

Г

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization)

В

Л

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization) <https://www.wipo.int/ipstats/2025/index> (дата звернення: 01.12.2025).

Ф

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization)

ц

В

(дата звернення: 01.12.2025)

Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 10. С. 100-105.

. *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

(дата звернення: 01.12.2025)

. *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

(дата звернення: 01.12.2025)

. *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

(дата звернення: 01.12.2025)

Russian Federation ranking in the Global Innovation Index 2025. *Офіційний сайт*

Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property

(дата звернення: 01.12.2025)

. *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

(дата звернення: 01.12.2025)

О

ф *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

(дата звернення: 01.12.2025)

ц

і *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

й

н

Ф

Ф *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

і(дата звернення: 01.12.2025)

Ф *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

й

й

т *Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World*

и

ї

н

(дата звернення: 01.12.2025)

Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World

(дата звернення: 01.12.2025)